DE
MILITAIRE SPECTATOR.

TIJDSCHRIFT

VOOR HET

NEDERLANDSCHE LEGER.

> Der Soldat soll wohl einen Haushunde gleichen, der am Tage von den Kindern des Hauses gehudelt, des Nachts Haus, Hof und Leben zu beschützen bestimmt ist?
>
> XYLANDER.

HOOFD-REDACTEUR

J. C. van Rijneveld.

ELFDE DEEL.

***FEBRUARIJ* 1843. – N°. 8.**

BREDA,
BROESE & COMP.
1843.

De ondergeteekenden verk[illegible] dat dit Tijdschrift ter hunner Dem[illegible] is gedrukt en door hun wordt [illegible] gegeven. Breda 18 Maart 184[illegible]

Broese & Comp.

DE

MILITAIRE SPECTATOR.

TIJDSCHRIFT

VOOR HET

NEDERLANDSCHE LEGER.

HOOFD-REDACTEUR

J. C. van Rijneveld.

ELFDE DEEL.

FEBRUARIJ 1843. — N°. 8.

BREDA,
BROESE & COMP.
1843.

11. D. N°. 8. DE 1843.

Militaire Spectator.

De Militaire Spectator verschijnt maandelijks, in Nos. van 3 vellen druks; zoodat de Jaargang uit 36 vellen druks (behalve de bijvoegsels, die *gratis* geleverd worden) bestaat, en voor *f* 6,25, uitgenomen de platen en kaarten, welke afzonderlijk betaald worden, aan de respective geabonneerden wordt afgeleverd.

Men abonneert zich bij alle Post-Directeuren en Boekhandelaren door het geheele Koningrijk. Alle inzendingen voor dit Militaire Tijdschrift bestemd, geschieden *vrachtvrij* aan de Uitgevers BROESE & COMP. te Breda, of aan den Majoor der artillerie, VAN RIJNEVELD, te Nijmegen, met het opschrift: *voor den Militairen Spectator.*

VERHAAL

DER

BELEGERING VAN MAASTRICHT,

IN **1579**,

IN VERBAND MET DE STAATKUNDIGE AANGELEGENHEDEN VAN DAT TIJDPERK.

« Maar om voor 't Vaderland tot aan den dood te strijden,
« Tot schimmen uitgeteerd, weêrstond elk op den wal,
« Den honger, list, verraad, en Rome, en 't heelal! »
HELMERS

(*Vervolg van N°. 7.*)

De belegerden hadden den vijand met een bespiedend oog in zijne bewegingen gadegeslagen en zulke wijze maatregelen genomen, door het aanbrengen van behoorlijke afsnijdingen en verschansingen achter de bedreigde gedeelten, waaraan vooral de vrouwen en inwoners veel deelnamen, dat men zich reeds verheugde den Spanjaard op de lendenen te zullen kunnen trappen. De muren waren naar den toenmaligen minder volmaakten vestingbouw, reeds van verre tot meer dan halver hoogte zigtbaar, en, hoewel men des nachts den puin en de afgevallene steenbonken in de grachten, zoo goed mogelijk, liet wegruimen, was het ondoenlijk hierin gedurig te voorzien, en vooral, dezelve genoegzaam te herstellen. Dit was eene reden te meer, om in tijds op nieuwe wallen en afsnijdingen achter de oude uit te zien. Voornamelijk vestigde de belegerde zijne aandacht op de Boschpoort, welke het gevaarlijkste voorkwam; *Sebastiaan* snelde van rang tot rang, spoorde zijne delvers en schansgravers aan en verdubbelde de wachten. De fiere vrouwen bragten zware lasten van steen aan, waaronder hare teedere leden bijna bezweken, om den vijand, zoo hij de inbreuken mogt willen beklimmen, te verdelgen, — terwijl de inwoners van alle kanten oude wapenrustingen opspoorden en in gereedheid bragten. Nimmer zag men treffender tooneelen van edelmoedige vrouwen-grootheid (1).

Sebastiaan, met een edel vuur van burgermin bezield, merkt de burgerscharen, onder het gedonder van het geschut op, dat het oogenblik nadert, waarop het de verdediging van de rustplaats hunner vaderen, hunner geboortestad, van hun kroost en have gold. « Dat deze ontzaggelijke omringende drommen, noch dit « woud van spiesen ons het hart verkleinen! gelijk een blik- « semstraal, die spits en eik omverwerpt, zoo zullen wij hen « nedervellen, hun gareel vernielen en de boeijen verbrijzelen, « die ons zoo lang en fel gekluisterd hielden! » Zich tot de krijgsknechten wendende, zegt hij: « Aanschouwt de onwrik- « bare deugd dezer vrome en kloekmoedige burgerij, zij zwe- « ren het vaderland te wreken, of voor hetzelve te vergaan! Wie « bewondert niet deze heldinnen en de brave landlieden, die « meer wenschen als overwinnaars te sterven, dan als over- « wonnenen te leven? Deze zullen ons met hunne landelijke « wapenen bijstaan, en alle vernieling, door *Parma's* geschut « veroorzaakt, dadelijk helpen herstellen; — dat uwe edele « gevoelens nimmer verzwakken, maar herinnert u het reeds « verrigtte en de groote daden uwer vaderen; dat dit uwen « moed nieuwe krachten schenke! Ik veracht met u de roem- « rijke wonden, die ons reeds bedekken, en zal de slagen, « waarmede men u nog bedreigt, helpen afweren. Laten nu deze « verwoesters van hutten en dorpen-bespringers ons aanranden; « gewis zij zullen hier niet de zwakheid van *Petershem* aan- « treffen, en zoo zeer zij de grachten aftappen, om onze mu- « ren te naderen, zoo zeer zullen wij ze met ons bloed we- « derom aanvullen (1). »

Met deze forsche taal werd het spoor van roem en overwinning gebaand; de moed ontvlamde in het hart zijner wapenbroeders; de burger wordt meer dan immer met heldengeest bezield en eene gloeijende verbeeldingskracht stroomt de gemoederen in; men verlangt reeds naar het oogenblik om den Spanjaard te bevechten, hem andermaal sidderend te doen deinzen en zijn gruwzaam doel te doen missen.

(1) *Farnese* schreef den 14 Junij 1579 in eenen brief aan *Philips*, dat hij met geen woorden den heldengeest en het beleid dezer vrouwen konde schilderen, en zich daarbij het voorbeeld des ongehoorden heldenmoeds van de Toskaansche vrouwen te Siennes te binnen brengende, zegt hij, onder anderen: « Il est certain que les femmes de Maestricht « exécutèrent la même chose avec plus de hardiesse, et qu'elles ont laissé « de grands et merveilleux exemples de courage! » (*Strada*, t. 3, p. 105).

(1) *Strada*, tom. 3, p. 106.

Parma, die de verborgenste schuilhoeken der hartstogten zijner soldaten kende, zeide hun, dat geheel Europa in dit oogenblik op hen de oogen vestigde, en dat alles van dezen storm zoude afhangen, daar het eene vesting gold, voor Spanje van het grootste belang, waarin zij schatten zouden vinden; maar nog meer wist hij hen te begoochelen, toen hij zich hiertoe van de dweeperij, welke zijne soldaten voor godsdienst aanmerkten, als van een middel bediende, om hun moed in het hart te spreken; zoo zeide hij onder anderen, dat de Paus (1) reeds al hunne zonden had vergeven, wijl zij ketters bevochten, en dat hun, hetzij overwinnaars of overwonnenen, de genade en barmhartigheid des Allerhoogsten te wachten stond, mits zij moedig en dapper dit handvol vermetelen op het lijf vielen. Nog te meer wist hij de zijnen de hoop eens goeden uitslags in te boezemen, wijl men reeds verscheidene bressen geschoten had, hoewel nog niet geheel toegankelijk; maar op vele plaatsen hadden de belegeraars de grachten gedeeltelijk met zandzakken, rolkorven, fachinen, steenklompen, enz., aangevuld, en door eene mijn digt bij den toren, aan de Tongersche poort, had men de zich daarop bevindende batterij (platte-forme) gedeeltelijk vernield; doch de kloeke verdediger voorzag nog denzelfden nacht in stilte in dit verlies en deed gezegd punt met zes kleine stukken voor schrootvuur wapenen, om den stormenden vijand onverwachts van ter zijde te kunnen nemen.

De schemerende morgen was nog niet daar, toen het gewette staal reeds op toren en wal lag. Der vrouwen borst verkwikte nog eenmaal hare teedere zuigelingen. Eensklaps gaat de zon bloedig op, doch, waar het de onschuld en eer geldt, is geen strijd te groot; van 5 ure tot des namiddags (2) donderde de belegeraar met felle woede uit alle zijne vuurmonden op de ongelukkige stad en wallen; noch het gekraak van het geschut, noch het gekletter der wapenen, noch het gejammer, konden den onverschrokken geest der heldhaftige Maastrichtenaren verzetten, het baarde slechts eene trotsche verachting, en men wachtte slechts met ongeduld den oogenblik van wederom handgemeen te raken. « Dat zij slechts de inbreu-« ken (bressen) naderen,» zeide *Sebastiaan Tapinus*, « daar « zal men hun leeren, hoe men voor vrijheid sneeft en dwin-« gelandij vertrapt.» Der vrouwen heilig vuur doortintelde borst en aderen. Hare heldenziel gaf den mannen het voorbeeld, hoe men voor vaderland en vrijheid strijdt, en haar onbezweken moed nam met het lijden toe. Ontzaggelijk, als een opgezwollen vloed, die van de bergen stort en naar den afgrond bruischt, zoo woedde het bloed door de aderen. Velen, door gloeijend ongeduld vervoerd, wilden eenen uitval doen, om den vijand van ter zijde aan te grijpen, doch men keurde het af, eenen zoo overmagtigen en reeds in slagorde uitgebreiden belegeraar, in dit ongunstige oogenblik, aan te vallen, en oordeelde het beter, zich slechts met oplettendheid verwerende te houden, en tot eenen uitval een gunstiger tijdstip te kiezen. Te regt merkte *Tapinus* op, dat men zich niet moedwillig in de strikken der overmagt moest werpen, — de kans was in de vlakte te onevenredig, daar zij hier al hunne magt en naauwgezetheid te zeer benoodigd hadden.

Parma had zijn geschut niet op het voordeeligste gebruikt, wijl hij de vesten en de stad gelijktijdig met een te veel uiteenloopend vuur bestookte, terwijl het alleen, door eene vereenigde kracht en bij uitsluiting op de muren gerigt, mogelijk was op enkele punten ruime en toegankelijke inbreuken te bekomen; dan, deze handelwijze strookte met het voornemen van *Parma*, die de stad op geen vast voorgenomen punt wilde bespringen, maar daartoe alleen bij dezen algemeenen aanval het meest wankelende kiezen, om plotseling door te dringen.

Bij de Boschpoort scheen hem het bloedend pleit voldongen te zijn. De inbreuk werd hier het grootste; en met fieren, snellen tred ziet men nu den ridder *Fabio Farnese*, zwager des hertogs, met eenige vanen (1) vrijwilligers de inbreuk beklimmen, waarin de jeugdige edellieden (dons) *Petrus*, graaf van *Nofre* en *Marcus Antonius Simoneta* zich den voorrang betwistten, om het eerst de Spaansche vlag te planten: hier gekomen, was hunne verbaasdheid grooter wegens de voorzorgen der belegerden, dan dat zij voordeel aan hunne partij toebragten; naauwelijks toch aanschouwden zij alhier, evenals aan de Tongersche poort, de verborgene, halvemaansgewijze en zich bestrijkende verschansing, tot welke het spaansch geschut alsnog onmogelijk konde genaken, of de graaf *van Nofre* werd oogenblikkelijk ter nedergeschoten, en *Simoneta* de vaan van zijn stervenden makker opvattende en bezig zijnde denzelven in de puinen der hooge vest te planten, ondervond hetzelfde lot (2) ter-

(1) *Gregorius XIII*, genaamd *Hugues Buoncompagno*, Paus van den 13 Mei 1572 tot den 10 April 1585.

(2) Den 9 April. (Zie *le Clercq*, t. d., p. 196. *Bentivoglio*, t. d., enz.

(1) Voor het grootste gedeelte zamengesteld uit Italianen, die door *Mansfeld* het regement van *Figueroa* waren toegevoegd.

(2) Deze jeugdige ridder en vaandeldrager was aan het huis van *Alexander Farnese* verbonden. In 1802 vond men bij de herstelling der kerk van *St. Mathias*, ter regter zijde van het Altaar een regtop staanden in den muur gemetselden marmeren steen, aanwijzende het graf van *Simoneta*, met het navolgende opschrift, hetwelk wij hier doen volgen, omdat het, behalve eenige obsidiale munten, het eenige teruggevonden monument dezer merkwaardige belegering is.

D. O. M.
Marco Antonio Simonetæ Turicellæ
Parmensis domino: accerrimi Alexandri
Farnesii Parmensium Placentinorumque
Principis gratissimo cubiculario, omnique
Virtutem genere prædito, qui post plurimos
Sub eodem Farnesio Principe Belgarum

wijl hij geheel verplet naar beneden, bonsde en honderden sneefden aan zijne zijde.

Sidderend deinsden de beide regementen van *Valdez* en *Figueroa* terug, en stonden een oogenblik besluiteloos, met verbaasde blikken, de toerusting der belegerden te aanschouwen, hetgeen hun zeer noodlottig was, dewijl het geschut uit de verschansing onophoudelijk woedde, en dood en schrik verspreidde; maar door de sterk op elkander dringende kolommen voortgedrongen en door *Mansfeld* aangepord, naderden zij andermaal den woesten puinhoop, waarvan de glooijing met de reeds ingeworpene zandzakken en facinen, zich tot bijna aan den buitengrachtsboord uitstrekte, hoewel de gracht niet voldoende gedempt was, om er den storm door te wagen.

De Spanjaarden hielden zich dapper, besprongen eene ondergraving en klommen, als het ware, hierop tot den storm. *Sebastiaan*, door den dapperen hoofdman *Manzano* ondersteund, met fierheid de gevaren trotserende, hield zich onwrikbaar als een rots. Het gevecht vangt aan: het kanon doet de lucht met een vreesselijk geknal doortrillen; niet alleen uit de verschansing, maar van alle kanten donderde het geschut op de wallen; musket, spies, rapier en dolk woedden in de enge, steeds aangroeijende en digt op elkander dringende drommen, die stoutelijk de puinhoopen opkwamen. Daar stuitte de toezet, toen de aanvaller door de beide vanen van den dapperen overste *van Alfen* (1) en met dat van *Olivier van den Tempel* werd aangegrepen: men vocht onverzaagdelijk voet voor voet, hand aan hand; een maaijend kardoezenvuur velde geheele gelederen ter neder, doch daar het geschut den vijand aan den voet der inbreuk minder kon bereiken, viel men hem meer en meer van ter zijde met de blanke wapenen aan; de piekeniers en musketiers deden wonderen van dapperheid, niet minder de vrouwen, welke den vijand van alle zijden met onuitbluschbaar kunstvuur, pikkransen, vurige ballen en steenen verdelgden; doch een groot gedeelte stond tusschen de gelederen en viel den vijand met spies, rapier en dolk te lijve; dan, eensklaps, wijl de nood en het behoud der vesting het vereischte, stormen de regtgeaarde landlieden (die eigenlijk maar als delvers tot het maken en herstellen der vestingwerken waren bestemd) op den vijand los, hem van ter zijde nemende, en bedienen zich van hunne dorschvlegels met ijzeren punten, welk wapen zij op eene geheel kunstelooze, maar regt landelijke manier wisten te behandelen, en dreven daarmede geheele drommen terug, terwijl zij gansche groepen ter neder sloegen en hen dorschten, even alsof zij stroo voor hadden (1).

Zoodra de vijand zich tusschen de verschansing en den ouden muur bevond, waar hij, even als in de nog kwalijk gevulde gracht, zich tegen de bevelen van *Parma* allengskens opeendrong, liet *Manzano* uit den toren der Boschpoort, met welken men de inbreuk van ter zijde zag, met 6 bassen (2) een hevig schrootvuur op denzelven uitbraken, zijnde met ketenen, stukken steen, nagels, ijzeren staven, enz. geladen, die geheele rijen wegmaaiden en wegens de vlugheid van lading, den drang der beklimmers dapper dunden (3). Doch, hoezeer de Spanjaard hier, gelijk de graanhalm voor het geweld des storms ter neder slaat, gaf hij desniettemin de grootste bewijzen eener zeldzame dapperheid, terwijl ook zijne jeugdige edelen, die het leger van *Parma* in menigte als schildknapen vergezelden, om zich tot hoofdlieden voor te bereiden, om der eere wille, vooraan traden (4). Bij het hervatten der stormen, bedekten zij zich tegen de zijdelingsche schrootvuren door het ophoopen der lijken, waarmede zij, als het ware, een dwarsdam vormden.

De ridder *Fabio Farnese*, *Conrado*, markies van Malespina, *Peter Zuniga* (eertijds page van *Juan* van Oostenrijk) en *Augustino Schiaffinato*, met hunne vaandels, wilden zich nogmaals eenen weg door de lijken banen, en, ofschoon *Fabio* door een musketschot aan het hoofd gewond werd, verkoos hij, wanhopend van spijt, niet terug te treden, verachtende roemrijke wonden, en drong vooraan, met een bloedend aangezigt, door zieltogenden en gewonden heen naar de inbreuk op; doch de verdediger lag ten vijfden male

---

Gubernatore partossibi martiales honores,
Spectatæ ejus virtuti invidente fortunâ,
In agressu Trajecti-Mosæ strenuè
Dimicando, glande, summâ cum laude,
Actotius exercitûs moerore, occubuit.
Horatius frater immaturo acerboque
Fratris fato præsens, Octaviani et Annæ
Bentivolæ, parentum assensu posuit.
Obiit 1579 VI idus Aprilis ætatis suæ A° 27.

(1) *Van Alfen* behoorde tot een oudadelijk geslacht en was geboortig van Maastricht. Hoewel overste in Spaansche dienst, had men hem bestendig belet om naar de Nederlanden terug te keeren, daar men genoeg overtuigd was, hoezeer hij de zaak van zijn vaderland en die des Prinsen *Willem* van Oranje was toegedaan. Reeds meermalen had hij openlijk te kennen gegeven, dat Nederlands privilegien, zoo schandelijk aangerand, ouder waren dan de troon van *Philippus*. *Mansfeld* noemde hij ronduit een karakterlooze, omdat hij zijne diensten *Parma* aanbood. — Na veel moeite uit Spaansche dienst ontslagen, trachtte hij Maastricht te bereiken, hetwelk hij dapper hielp verdedigen. — Zekere *Clara Euphemia van Marnix*, zijne beminde, herkende hij onder het nonnen-gewaad in het klooster van *St. Servatius*, bij gelegenheid dat hij, hoewel Protestant zijnde, den beeldenstorm en de verwoesting van dit klooster met zekeren *Volkert* belette.

(1) *Strada*, t. 3, p. 108. In de beschrijvingen dezer stormen en gevechten, heeft men woordelijk de forsche taal en zegswijzen van *Hooft*, *van Meteren*, *Watson*, *Strada* en andere voorname geschiedschrijvers gevolgd.

(2) Zoo noemt *van Meteren*, 3. d., p. 273, dezelve, zeggende daarbij: of *geschut op lagen*. *Strada* zegt, t. 3, p. 109, dat het *falkonetten* waren, en *Hooft*, bladz. 629, vermeent, dat het 6 *kamerstukken* zijn geweest. Deze laatste waren toenmaals van 24, 12 en 6 pond, en hadden slechts eene korte schootsverheid.

(3) *Hooft*, bladz. 629; *Strada*, t. 3, p. 109; *van Meteren*, d. 3, p. 273.

(4) *Van Meteren*, 3 d., p. 273.

den orkaan aan zijne voeten: *Malaspina* sneeft, ook *Zuniga* en *Schiaffinato* zijgen stervende neêr; dood en schrik verspreiden zich andermaal in 's vijands drommen; *Fabio* wil nog zijnen fieren arm verheffen, terwijl een kanonkogel zijn regter been verbrijzelt, en half zieltogende brengt men zijn gekneusd en door wonden gekerfd ligchaam, naar *Parma's* tent.

Niet zoodra zag de vijand dezen jeugdigen, dapperen krijgsman stervende terugvoeren, of zijne woede vernieuwde. Laten wij dan allen sterven! werd de algemeene kreet der edelen. Alle driften der haat en wraakzucht werden op nieuw tegen de weinige verdedigers aangestoken, en *Farnese* knoopte storm aan storm.

Weldra zag men van de eene zijde *Charles Caravantes*, *Forno Modoneze*, *Carlino* en *François Aquilar Alvarado*, Spaansche hoplieden, met den schildknaap *Valdez*, *Don Juan de Quignones*; en van andere *Charles Bencio*, *Antoine Mentorato*, edellieden van *Farnese*, gelijk mede *Flaminio Delphino*, den burggraaf *Vincentia Machiavel* en *Francisco Arrigetti*, allen vrijwilligers, toeschieten, om nogmaals het gevecht te hervatten; — hoewel naauwelijks aangekomen, sneven zij allen na kortstondigen kamp, alleen *Alvarado*, de Burggraaf en *Delphino* (1) ontvloden nog door tegenwoordigheid van geest de noodlottige plaats, maar de anderen bezweken onder de menigvuldige wonden en verheugden zich, niet zonder wraak te sterven en hun leven duur te hebben verkocht.

Na zulke geduchte verliezen, verspreidde zich een kille schrik in 's vijands gelederen, en het Spaansche bloed verstijfde kortstondig in de snelstroomende aderen.

Farnese stond in de nabijheid op eenen heuvel, en zond te vergeefs bevelen af, dat men zich niet op elkander moest dringen, maar met geopende rotten voorwaarts rukken, opdat de zijdelingsche vuren uit den toren niet allen mogten treffen; doch de woede, de hoop op buit en de zucht naar wraak, deden alle krijgsorde en taktische regels vergeten, en de belegeraars erkenden deze en vele andere misslagen te laat, namelijk: dat de gracht tot het stormen nog niet genoegzaam gedempt en de inbreuk niet wijd genoeg was; dat het zeer gevaarlijk en bijna ondoenlijk is, eene bres te bestormen en vooral te behouden, zoolang zij van ter zijde nog door kanonvuur bestreken wordt, en de bezetting oplettend genoeg is zich van dit voordeel te bedienen; waarom men de batterij des torens eerst had moeten bedwingen.

Niet minder heldhaftig gedroeg zich de hoofdman *Manzano* in het afstooten der hevige stormen, welke men gelijktijdig op de Tongersche poort en den Bosschen-toren rigtte; eene bekomen wonde in de borst belette hem niet de zijnen aan te moedigen.

Men had met onvermoeide vlijt nog des nachts de bres in het bolwerk grootendeels doen herstellen, waarop de Spanjaarden niet genoegzaam acht sloegen, en het front door den hoofdman *Coenen* met een groot aantal muskettiers doen bezetten, terwijl *Manzano*, op het oogenblik dat de vijand alhier met digt geslotene gelederen naar de inbreuk oprukte, met eenige stukken uit de verschansing, die met schroot, ketenen, nagels, steenen, staven, enz. geladen waren, op hen deed vuren, hetwelk geen mindere verwoesting onder de Duitsche en Waalsche vanen (1) te weeg bragt, dan aan de Bossche poort; zoodanig, dat zij, niettegenstaande aldaar nog eene mijn sprong, die weinig nadeel toebragt, reeds wanhopende van hunne onderneming afzagen en met huivering de algemeene slagtbank ontvloden, latende de gracht met lijken gevuld.

Nu bedacht *Mansfeld* eene list, waardoor hij vermeende den verdedigers schrik en vrees aan te jagen en tevens tot eene voor hen gevaarlijke uitbreiding en verlating van hunnen post te noodzaken, terwijl daardoor de zijnen integendeel werden aangemoedigd, te meer, wijl hij bij ondervinding wist, hoezeer zijne krijgsknechten op plundering, roof en moord verhit waren, waarin de een den anderen, als om strijd, wilde overtreffen. Het regement van *de Ligua* was reeds deinzende tot in de gracht, — toen kwam in allerijl een renbode tot digt bij den buiten-grachtboord, roepende luidkeels: *Victoria, victoria, victoria! sant jago, il tertio Lombardia é dentro!* (2) hetgeen door velen herhaald werd; na dezen kwamen nog twee anderen, roepende hetzelfde; desgelijks liet hij aan de Bossche poort uitgalmen, dat de Walen onder den graaf *de Roeux* reeds hunne vanen op de Tongersche poort geplant hadden. *Sebastiaan*, *van Alfen* en *Manzano* kenden te goed Spaansche list, en waren te ervaren krijgsmannen, om voor het gerucht te wankelen: « Zwicht niet! » riepen zij, « daar men ons met geen wapenen kan over« winnen, zoekt men list; weet, dat hunne eigene vanen reeds « verplet zijn en van alle zijden vlieden, » Nogtans zag men *Petrus Lopez Urquize*, Spaansch hopman, wederom het gevecht hervatten, en de reeds wijkende regementen keerden op zijn voorbeeld terug. De belegerden, geleerd alleen naar het woord hunner bevelhebbers te luisteren en andere geruchten in den wind te slaan, hielden even vurig aan de weder-

(1) Deze *Delphino*, wederom herstellende van zijne wonden, werd na den dood van *Camille Capizucchi* tot luitenant-generaal van des Pausen leger benoemd, hebbende driemalen den togt naar Hongarije en Transilvanië gemaakt.

(1) *Strada* zegt, t. 3, p. 110, dat de Walen en Duitschers ook kwalijk handelden met niet te wachten tot dat hen het regement Spanjaarden van Toledo ondersteunde, hetgeen aan de oneenigheid tusschen deze troepen moet worden toegeschreven.

(2) Zege, zege, zege! het regement van *Lombardye* is reeds binnen!.,

zijdsche bressen vol, zonder zich aan dien roep te kreunen, veel min hunnen post te verlaten, — en de listen der tegenpartij ontdekt hebbende, baarde zulks verachting, terwijl men zich daardoor meer en meer van hare zwakheid overtuigde.

Allerverschrikkelijkst was dit laatste gevecht. De Spanjaarden, gestoken van spijt en naijver jegens de Italianen en Walen, duwen roekeloos aan, zoo digt gepakt, dat de een den anderen belemmert en de kogels snorrende uit de strijkhoeken, overal volte en nergens ruimte vindende, geheele drommen wegmaaiden.

Nogtans zag men de verminkten hunne smart vergeten en met halve leden wederom in het gevecht terugkeeren. Een hagelbui van steenen en eene hel van onuitbluschbaar kunstvuur en brandstoffen stortten de vrouwen op de aanvallers uit; de landlieden sloegen, maaiden en staken met dorschvlegels, seizen en gavels geheele rijen ter neder. *Parma* zond bij de eerste inbreuk tweemalen en bij de andere vijfmalen versch volk aan (1), maar die van binnen ijverden elk om het zeerst in het strijden: Soldaten, burgers, landlieden, man, vrouw, jong en oud, zonder arbeid of gevaar te ontzien, bliksemden den vijand ter neêr. Terwijl men dus al de zinnen op het vechten gespitst had, werd van beide zijden het vuur veronachtzaamd, doordien de soldaten door het schroomelijk geweld vervaard, hunne brandende lonten niet wel bewaarden, zoodat eene menigte buskruid bijna gelijktijdig aan weêrskanten in brand geraakte, waardoor men vele dappere krijgsknechten op eene jammerlijke wijze verbrand en verzengd zag, hetgeen een ijsselijk gekerm deed opgaan. « De puinen, » zegt *Strada*, « waren nu geheel met lijken « en bloed bespat, en hetgeen nog veel erger was dan *Tap-* « *pin's* magtige taal hun voorspeld had, de grachten werden « niet met het bloed der verdedigers bedekt, het scheen veel- « eer, dat hier de aanvallers ze met hun eigen bloed moes- « ten vullen. » (2).

Ook *Sebastiaan* werd op het laatst van het gevecht door een musketschot in den arm gewond, doch gelukkig merkten de Spanjaarden dit niet op, wijl zij anders met nieuwe hoop wederom nog vuriger zouden hebben aangevangen, — terwijl nu eene wond, die in den beginne grooten twijfel omtrent zijn behoud verspreidde, spoedig genas, zoodat hij zelfs des anderen daags, den arm in eenen doek dragende, wederom vol moeds onder de zijnen verscheen. Met welke drift dan ook de belegeraar de eenen storm op den anderen deed volgen en zich op de inbreuk wilde vastzetten (3), het was al verloren, want de laatsten werden niet zoo wakker in het opstijgen als de eersten, die, bloedeloos, verminkt en schendig geteisterd, hen al jankende voorbij kroopen, als voorboden der opwachting bij die van binnen (1). Ook de jeugdige *Guido*, graaf van St. Georges, een edele die bij het leger van *Parma* als ingenieur diende, een dapper en eergierig krijgsman, vooral in de wiskunde zeer bedreven, wilde een der eersten zijn bij de herhaalde stormen, en was ook de eerste, die, onder eene hel van vuur, dood ter neder zonk. « Het viel al wat er « kwam, » zegt *van Meteren*, III. d., p. 273; « die ontko- « men konden, kropen langs de loopgraven, daar zij de ach- « tersten, die voortdrongen, kleinmoedig maakten. »

Nog ondervond de belegeraar eenen grooten tegenspoed, want de mijn, reeds onder een ravelijn tusschen den toren en de Tongersche poort met 14 tonnen buskruid geladen (2), werd door de tegenmijners, aan welker hoofd zich meergemelde heldinnen bevonden, bespied, en, wegens eene in haast gemaakte ondoelmatige opstopping (*bourrage*) van de zijde des belegeraars, alsmede doordien de geleislang te veel vertraagde, had er ver van het bedoelde punt een omgekeerd of averegtsch geluk plaats, slaande achteruit, doordien de mijn door de verbranding van het buskruid naar de stadszijde te veel tegenweer en naar die zijde geen uitweg vond, waardoor dan ook aan de belegerden geen merkbaar nadeel werd toegebragt, maar wel 500 Spanjaarden verloren er het leven bij, waarvan men de verbrijzelde leden in menigte in stad en velden terugvond. *Diego Urtiz*, een Spaansch hoofdman die zich in de nabijheid boven eene galerij bevond en ter bezigtiging van den mijnoven kwam toesnellen, werd niet teruggevonden; doch 45 jaren daarna, namelijk in 1624, toen *Claudius de Lannoi*,

(1) *Hooft*, p. 629. *Bor*, 13. b., p. 103.
(2) *Strada*, t. 3, p. 114.
(3) *Hooft* zegt, p. 629: « Zij maakten gang en peuren tot op den rug « der bresse. »

(1) *Hooft*, p. 629, en *Strada* zegt, p. 113: « C'était une chose épou- « vantable, que de voir l'état des mourans; le canon emportait aux uns les « cuisses, aux autres la tête et les épaules et les bras, et leurs membres em- « portés avec impetuosité, allèrent blesser leurs compagnons, qui moururent, « pour ainsi dire, par les mains de leurs gens et de leurs amis. D'au- « tres ayant été coupés par les chaines, dont le canon était chargé, com- « battirent de la moitié du corps; et se survivant en quelque sorte, ils « vengèrent courageusement la partie d'eux-mêmes qu'ils venaient de « perdre. Plusieurs se voulant débarrasser du feu qu'on jettait sur eux « étaient bientôt abattus, ou de loin par les mousquetades, ou de près « par les fleaux, que les paysans déchargèrent sur eux. Enfin l'on en- « tassait déjà les corps sur les ruines des murailles; *et ce qui allait plus* « *avant que les ménaces de Tapin, les fossés se remplissaient du sang* « *des assiégeans!* »

(2) *Strada* spreekt, t. 3, p. 113, niet van dit ravelijn, noch van het groote verlies dat de Spanjaarden daardoor ondervonden, zeggende slechts alleen, dat de mijn tusschen den toren der Tongersche poort te hunnen eigenen nadeele uitviel. *Hooft* zegt daarentegen, bladz. 629: « Een ravelijn alhier, zwanger met veertien tonnen kruids, werd, regts « voor den aanloop, ontstoken: met averrechtsch geluk: want de be- « naauwtheid des vuurs, vindende elders te veel werx, sloegh achter « uit en wel vijfhonderd man van den vijand ter neder, 't welk den ver- « weerderen meer moeds gaf, dan het den aanleggeren benam. » *Bor* verhaalt, bladz. 103, 13. b., dat de mijn met 33 tonnen buskruid was geladen.

graaf *de la Motterie*, stadsvoogd was, ontdekte men zijn ligchaam te dezer plaatse, bij het doen eener ontgraving voor nieuwe vestingwerken; zijn geraamte was nog geheel aaneen gesloten en ongekneusd in een harnas besloten, hebbende eenen helm op het hoofd, met eenen gouden keten om den hals, waaraan hij herkend werd, terwijl men aan zijne voeten een houweel en eene spade vond. Men beweerde, hem, bij het springen dezer mijn, heelhuids met de aarde en niet hoog te hebben zien opvliegen, komende wegens de zwaarte zijner wapenen, een weinig vroeger dan de aarde naar beneden, waaraan hij welligt niet zoude gestorven zijn — zooals men hiervan, naar het verhaal van *Strada*, reeds voorbeelden had (1), — ware hij niet onder de met hem nederkomende losse aarde in den trechter der mijn gesmoord. Velen der dappere verdedigers lieten ook hun leven bij het afstooten dezer stormen, waaronder zich verscheidene moedige ridders en hoofdmannen bevonden, onder anderen de dappere hoofdman *Coenen* (2); doch des vijands geschut had het meeste onder de delvers en schansgravers gewoed (3), waaronder men wel 400 dooden telde (4).

Naauwelijks was de ridder *Fabio Farnese* half dood en drijvende in zijn bloed voor den hertog, zijnen bloedverwant, gebragt, of de veldoverste *Figueroa* zond in allerijl van de Bossche poort eenen renbode: « dat alles voor hen verloren « was, dat de zijnen het geen oogenblik meer konden uithou- « den, dat de bezetting uit leeuwen bestond, en er geen ander « uitzigt overbleef, wanneer men hun geen bevel tot eenen « spoedigen aftogt gaf, dat er dan niemand levend terugkeerde, « en eindelijk, dat *Valdez* met hem van ditzelfde gevoelen « was, hebbende zij reeds de graven *Don Juan de Quig- « nones*, *Piccio*, *Nofre di monte Doglio*, *Vincentio Machia- « vel*, *Augustino Sciaffinato*, *Guido de St. George*, *Diego*, « *Hurtado*, *Mendoza*, *Pirre Pacheco*, *Alfonse Castillo*, « markies *Conrado de Malespina*, de vrijheeren *Carlino*, « *Forno Modoneze*, *Arrighetti*, enz., allen vermaarde hoofd- « lieden, verloren, terwijl de overigen hetzelfde gevaar lie- « pen (5).» Nu vergramde *Farnese*, en eene felle woede blaakte op het fiere aangezigt. « Terug, terug, naar uwe pos- « ten!» was het antwoord. « Ik zelf zal voorgaan, den kans « des strijds doen veranderen; zelf wil ik mijne bevelen uit- « voeren en mijne laatste droppelen bloeds offeren.» Hij beveelt zijnen schildknaap, hem met eene spies te volgen; *Gaspar Robles de Billi* en *Pierre de Tassis* wilden hem weerhouden, doch vonden geen gehoor, dan toen ook *Serbellon* toeschoot, die eene vaderlijke magt op hem verworven had, den vorst tegenhield en bij hem op den aftogt aandrong (1).

Intusschen vreesden *Mansfeld* en *Berlaimont*, meer en meer, achtervolgd te zullen worden, wordende *Floyon*, de zoon van *Berlaimont*, aan deszelfs zijde gewond, doch eensklaps werd de aftogt geblazen, daar de slagting allengskens afgrijsselijker werd. Men zag de Spanjaarden met geheele groepen hunne gewonden en stervenden uit het gevecht dragen, en, in dezen verwarden toestand, woedde het geschut der vesten des te sterker onder de vijanden. Zelfs zouden de bezettelingen en burgers terstond, na het blazen des aftogts, nog eenen uitval beproefd hebben, in de hoop van het geschut te vernagelen (2).

Fabio overleed gedurende dezen aftogt, en dit bragt eenen hevigen schok aan het reeds van spijt verscheurde hart van *Parma*. Deze jonge vorst had gehoopt den troon van Portugal te beklimmen. Inmiddels vergat *Farnese* geenszins de pligten eens veldheers, gedurende al deze tegenspoeden; want hij zorgde ongemeen voor hen, die met roemrijke wonden terugkeerden, hebbende eene ziekenzaal doen opslaan, waarin zij alle mogelijke hulp en verkwikking ontvingen (3).

Hij deed aan den grootmeester der artillerie *van Berlaimont* en den veldmaarschalk *van Mansfeld* zijne ontevredenheid merken, aangezien de eerste al wederom de strijkweren of zijdelingsche vuren uit den toren, die de bres van ter zijde namen, niet bevorens had tot zwijgen gebragt, en de laatste de gelederen te digt opgesloten en zonder eene voorloopige wijze schikking aangevoerd had (4).

Parma verloor, naar zijn eigen berigt, dat hij den 14 April aan *Philippus II* zond, in de op elkander gevolgde stormen, gedurende dezen noodlottigen dag, meer dan 2000 man, waaronder wel 150 hoofdlieden, ridders en schildknapen; velen derzelven de eerste edelen van Spanje uitmakende, en meer dan 200 hunner zwaar gewond; terwijl er van de vreemde vanen onder zijne bevelen, namelijk Duitschers en Walen,

(1) *Strada*, t. 3, p. 113. Onder anderen ook in het relaas der belegering van Hesdin, door den ridder *Antoine Deville*, vindt men een dergelijk voorbeeld. Zie *Allent*, Hist. du C. du G., p. 40.

(2) *Bor*, 13. b., p. 103.

(3) *Hooft*, p. 629; *van Meteren*, 3. d., p. 274.

(4) Het is ondankbaar, dat onze oude geschiedschrijvers, ons niet eens de namen dezer helden hebben medegedeeld, terwijl zij die van de zijde van *Farnese* met groote naauwkeurigheid vermelden.

(5) *Strada*, t. 3, p. 114.

(1) *Serbellon* verwittigde zelfs *Philips II*, dat *Farnese*, door zichzelven te gering te schatten, den roem en voorspoed der koninklijke legers in gevaar bragt, waarop de Koning, in eenen brief van den 4 Junij, *Farnese* deswege berispte. (*Strada*, t. 3, p. 115.

(2) *Hooft*, p. 629; *Strada*, t. 3, p 116.

(3) *Strada*, t. 3, p. 116; *van Meteren*, 3. d., p. 274. *Hooft* zegt, bladz. 629: «Een lusthuis, staande in het leger, werd bekeert tot een «gasthuis voor vier honderd gequetsten, die niet opstonden; hoewel hen «de veldheer met groote zorgvuldigheid deed koesteren.»

(4) *Strada*, t. 3, p. 117—119. Hij schreef deswege den 14 April aan *Philips II*, doch noemt niemand zijner generaals; alleen in eenen brief van den 15 April aan zijnen vader *Octavio*, worden de verkeerde maatregelen van *Mansfeld* en *Berlaimont* vermeld, alsmede de weinige orde en krijgstucht tusschen de regementen van *Valdez*, *Figueroa* en de *Bourguignons*, gedurende het stormen.

meer dan 100 edelen waren gesneuveld en reeds 220 zwaar gewond en in het kamp gevoerd, doch meest reeds aan hunne wonden stervende. Volgens *Hooft* (1) zoude de belegeraar bij deze laatste stormen op de twee inbreuken wel 2000 man verloren hebben en omtrent 50 bevelhebbers, allen getitelde heeren.

Reeds vóór den storm had hij-zelf aan den koning berigt, dat er tot den 8 April wel 400 der aanzienlijksten van zijn leger gesneuveld waren en wel 2000 gemeenen; dat er meer dan 500 in de hospitalen lagen, alsmede 200, die op zijne eigene kosten in hunne kwartieren werden genezen, en, eindelijk, dat er toenmaals reeds 150 naar Luik gevoerd waren, daar men geene middelen, noch plaats tot derzelver genezing meer had. Ook stierf te Luik een der oversten van zijne ingenieurs, *Scipio Campi*, van welken *Parma* grooten lof maakte en dien hij zeer betreurde.

Het was avond toen dit bloedtooneel een einde nam. Men staarde nog lang op de wegzinkende, bloedige zon; de gewonde vrouwen verschenen met eene matte stem voor hare zuigelingen, om hun aan de nog zwoegende borst eenige verkwikking toe te brengen; velen zag men zelfs met doodsstuipen worstelen; terwijl anderen krampachtig, met een bleek en smartvol gelaat, hunne vrienden en bloedverwanten onder de lijken opdolven; eene vreesselijke stilte zweefde over de bebloede puinen, waar de dood de laatste zuchten scheen op te zamelen!

De bezetting aan de andere zijde te Wijk, die van Maastricht willende naijveren, deed des anderen daags eenen uitval op *Mondragon's* oord en te gelijk eenen anderen op het Lombardijsche regement, buiten de Hoogterpoort, waar zij verscheidene gevangenen medebragten, ten bewijze, dat ook hun het hart niet kleende (2). Het was bij deze gevechten, dat *Mondragon* eene wonde bekwam, welke hem echter niet belette tot het einde der belegering aan de krijgsverrigtingen deel te nemen.

De hoop des belegeraars kromp aanmerkelijk door zulke dure lessen, ondervindende oneindige zwarigheden, die hij op verre na niet van zulk een gering getal verdedigers gewacht had.

Parma overtuigde zich weldra, dat de oude *Serbellon* hem wijslijk reeds had aangeraden, meer zijne toevlugt tot delvers, mijnwerkers en in het algemeen tot de sappen te nemen, dan zich op woeste ligchaamskrachten en onbezonnen stormen te verlaten, daar het bij belegeringen een stelregel is: niet het zweet, maar het bloed der zijnen te sparen.

(1) Bladz. 629 Ook volgens *Wagenaar*, 7. b., p. 272; en *Bor* meent, (13. B., p. 103) door goede berigten te weten, dat er wel 4000 sneefden.
(2) *Hooft*, p. 629.

Velen zijner veldoversten wilden hem nogtans geheel van ontwerp doen veranderen en de onderneming op Maastricht, na zulke droevige ondervinding, vaarwel doen zeggen, deze vesting eene onnaakbare rots noemende. Dan de koene *Parma*, wien dit ergerde, en die het verwelken van zijnen tot dusverre behaalden roem, voorspoed en achtbaarheid duchtte, indien hem op deze wijze met een zoo overmagtig leger het belangrijk ontwerp ontschoot (op welks goeden uitslag reeds de afgevaardigden te Keulen, sedert het begin van Maart hunne onderhandelingen gerekt hadden), volhardde in tegenspoed en bleef bij zijn voornemen. Hij wilde alzoo aan niemand gehoor geven en eene bedaarde gramschap gloeide op zijne wangen. « Neen, » zeide hij, « het ligt niet in *Farnese's* karakter; zoo « zwak is zijn geest niet, om eene reeds zoo duur bevochten « prooi te laten varen, » en zijne veldoversten zijne ijzeren volharding kennende, gevoelden nu maar al te zeer, dat er van deze zijde niets bij hem te verwachten stond.

Hij wil Maastricht geheel omschansen, en beveelt *Serbellon*, hem, zoo ras mogelijk, de ontwerpen voor te leggen, doende te dien einde nogmaals met dezen eene algemeene verkenning des geheelen omtreks, waarna zij overeenkwamen, de stad aaneengesloten te omschansen; aan *Berlaimont* werd daartoe eene aanzienlijke vermeerdering van het getal schansgravers en delvers aanbevolen. Het geleden verlies vult hij uit de naaste bezettingen en door werving (1) weder aan. Deze onafgebrokene verschansing werd aan de zijde van Maastricht door elf en aan die van Wijk door vijf forten ondersteund, welke elkander onderling met hun geschut op behoorlijke afstanden beschermden, alles zoodanig ingerigt, dat men niet alleen naar de stadszijde, maar ook naar buiten alle aanvallen tot ontzet konde afweren en allen toevoer ten strengste beletten, waartoe hij te voren zijne ruiterij en eenige vanen krijgsknechten had moeten gebruiken. Deze omschansing verschafte *Farnese* alzoo het voordeel, dat hij bij eenen aanval of eene poging tot ontzet, bijna zijn geheel leger konde bezigen, om het dat der Staten tegen te stellen, vermeenende op deze wijze, met 4 à 5000 man uit hetzelve, de uitvallen der belegerden door kruis- en regtstreeksche vuren genoegzaam te kunnen beletten. Men zegt, dat dit ontwerp van *Serbellon* een meesterstuk van dien tijd moet geweest zijn, wordende daarvan, op uitnoodiging van *Parma*, door hem een model aan koning *Philips II* gezonden (2).

Vele schansgravers werden van de omliggende dorpen door ruiterij met geweld (3) aangevoerd. Zij toonden echter edeler gevoelens, dan de toenmalige Luikenaars, want meestal hand-

(1) *Hooft*, p. 630; *van Meteren*, 3. d., p. 276.
(2) *Strada*, t. 3; p. 122.
(3) *Strada*, t. 3, p. 120.

werklieden zijnde en bemerkende, dat men hen tot een moordtuig hunner dappere en fiere inboorlingen en veler geboortestad wilde gebruiken, weigerden zij stoutelijk hieraan vrijwillig te voldoen, en zich vereenigende, durfden zij zelfs tegen hunnen gemeenschappelijken vijand de wapenen aangorden, zoodat er weldra eene hevige, hoewel voor hen wegens de overmagt der Spanjaarden, noodlottige schermutseling plaats had.

Onverklaarbaar, ja verachtelijk, was daarentegen, het gedrag der Luikenaren, om hunne landgenooten, die zich tot nog toe zoo dapper, zoo fier en onoverwinnelijk gekweten hadden, — daar zij toch met een handvol volks het viermaal talrijker en geoefender leger van *Parma* vernielden — te verlaten en zich tot verdelgers van hunne vaderlandsche naburige stad aan te bieden; zij wisten immers, dat hier zelfs de teedere vrouwenarm de wapenen voor de goede en algemeene zaak had opgenomen, en reeds de puinen met haar bloed bedekt. Trouwens, naauwelijks gaf *Parma* door *Berlaimont* aan hen te verstaan, dat hij nu de stad door ondergraving wilde bedwingen en daartoe een gepast gebruik van hunne in dit vak zoo kundige werklieden konde maken, of de regering van Luik zond den Spanjaarden meer dan 4000 man toe, allen ervarene bergknapen, afgerigt op het mijneren in de ijzer-, kool- en steengroeven, en bovendien leende zij geschut, enz. (1), door welke moordtuigen zij vermeenden de Maastrichtenaren des te spoediger te verdelgen en daardoor de Bisschoppelijke magt en bezittingen uit te breiden.

Sommigen schreven deze snoode behulpzaamheid toe aan eenen ouden haat op de Nederlanders, of uit nieuwen om geloofsgeschil, of door het gebrouw en bedrijf des Bisschops (2). Anderen aan eene wraakgierigheid, welke zij van ouds opgevat hadden over de schaden, die zij van de Bourgondische landen geleden hadden, zoodat het scheen, alsof zulks, om dit te vergelden, niet zoude vergeten of vergeven worden (3). Was het, zooals het gevoelen der meesten is, uit blinden godsdienstijver, welke door de partijschap van hunnen onchristelijken en kwalijk opgevoeden Bisschop gestookt werd, dan nog bedenke men, dat wel de helft der bezetting Roomschen was.

Parma zette nu met ijzeren vlijt deze verschansing voort, wijl men, naar het zeggen van *Maximiliaan de Longueval*, heer van Vaux (kort daarna graaf *van Buquoi*) reeds te Venlo eenige magt verzamelde, om het ontzet te bewerken, en drie Spanjaarden, onder de vaan van *Alfonse Castillo*, zich hadden aangeboden om het Staten-leger door drie vuren, op onderscheidene plaatsen gelijktijdig aangestoken, het voordeeligste oogenblik tot den aanval te doen kennen, alsmede dat een mijngraver onder die van Luik, beloofd had, geheime gemeenschap met de belegerden te houden en hen te onderrigten, welke strekking de naderings-mijnen namen, opdat zij ze des te spoediger zouden bespieden en vernielen. *Parma* wist echter zulke maatregelen te nemen, dat hij nimmer verraad te duchten had, want in zijn hart steeds wantrouwig zijnde, waakte hij zonder waarschuwing.

Niet zoodra was deze omschansing, waaraan men dag en nacht gewerkt had voltooid, of het Staten-leger rukte tot ontzet aan, bestaande in 3000 ruiters en ongeveer tien vanen voetvolk (1), door den Prins van Oranje gedurende 2 maanden aangeworven en met moeite betaald (2), hebbende men daartoe het geld bevorens in steden en dorpen moeten opnemen, aangezien den toenmaligen zeer wankelenden toestand der geldmiddelen, waartoe in het bijzonder eene munt geslagen werd, bij *van Loon*, 3de B., beschreven, onder de bevelen van *Jan van Nassau*, des Prinsen broeder, en *Philippus*, graaf van Hohenlo, zijnen zwager. Deze laatste rukte met eenige ruiters voorwaarts, om de stelling van *Parma* te verkennen; maar weldra ziende, dat zijn leger door nieuw geworven en zelfs met meer volks versterkt was, dan te voren, ook van weerszijden zoowel begraven, dat er met geene mogelijkheid bij te komen was, te meer, daar de Staatsche troepen bij den aanval geen steunpunten of nabijgelegene plaatsen in bezit hadden, om den aanval of aantogt te begunstigen, verloren zij den moed; blijvende hunne eenige hoop op eene schorsing der wapenen gevestigd, waartoe aan hunne gemagtigden bevel gegeven was, hiernaar met allen ernst te trachten.

Hohenlohe verbaasde zich over het beleid en den spoed, waarmede deze onafgebrokene omschansing was uitgevoerd, en noemde dezelve: *de stad van Farnese;* aanstonds deed hij daarvan aan *Nassau* verslag, en beiden waren van gevoelen, dat men van deze onderneming moest afzien, daar het onmogelijk was, met deze ruiterij iets tegen dit verschanste leger te ondernemen.

---

(1) *Hooft*, p. 628; *van Meteren*, 3. d., p. 275, *Strada*, t. 3, p. 120.

(2) *Hooft*, p. 628.

(3) *Van Meteren*. t. 3, p. 276, en voegt daarbij: «Eenige schreven «deze partijschap meest aan hunnen Bisschop toe, die van den huize van «*Groesbeek* was.»

(1) *Carnero*, lib. 4, doch *van Meteren* zegt, bladz. 277, 3. d., en hetgeen meer met de waarheid strookt, «dat zij geen voetvolk had«den, wijl hun de voetknechten van den Graaf van *Egmont* (*Philip«pus*, de zoon des door *Alba* vermoorden *Egmont's*) *Bours* en anderen, «die zij daarbij zochten te voegen, afvielen. En, daar zij nu hun an«der voetvolk tegen *La Motte* in Vlaanderen moesten gebruiken, zoo «hadden zij alleen over de 3000, in Gelderland geworvene en grooten«deels nog geheel onbereden ruiters te beschikken, welke den 16 Mei «omtrent Venlo door den Graaf *van Hohenlohe* gemonsterd werden.» Dat *Strada* hier wederom met opzet onnaauwkeurig is, blijkt, wanneer hij: t. 3, p. 122, zegt, dat zij 100 (waarschijnlijk meende hij 10) vanen bij zich hadden.

(2) Resol. Holl., 2. 30 Junij 1579, de Graaf *Jan van Nassau* hield zeer aan bij de Vereenigde Provinciën om 30000 guldens *in promptis* gereed te hebben, ten einde de Engelsche en Schotsche vanen eene halve maand te betalen.

Sebastiaan Tapinus troostte de zijnen met een spoedig ontzet, terwijl hij eveneens met ijzeren vlijt dag en nacht de beschadigde wallen en torens liet herstellen, en zelfs nog nieuwe afsnijdingen en verzekeringen aanbrengen. Dan te vergeefs hebben de Prins van *Oranje* en de aartshertog *Mathias*, den ganschen tijd des belegs, allerhande vlijt en naarstigheid aangewend, om de belegerden te ontzetten, zijnde door listig doorgeslopen boden, dikwijls verwittigd van den staat en de gelegenheid van die van binnen; ook met vuren, rooken, vanen en andere teekenen uit de torens, en met de dienst der duiven had men zich, volgens *Hooft*, beholpen; maar te vele rampen en bekommeringen waren hen overvallen, om dit ontwerp ten uitvoer te brengen, zijnde de voornaamste zwarigheid gelegen in de ongeregeldheden der Gentenaren, waarop de Waalsche landschappen hunnen afval vestigden; welke afval, waarvan blinde godsdienst-ijver de voorname oorzaak was, de eenheid scheurde, de landschappen verdeelde en de schattingen achterhield, die de aanslagen te 's Hertogenbosch, Antwerpen, Brugge en meer anderen veroorzaakten, door welk oproer de Staten van een goed deel krijgsvolk beroofd werden; dus moesten zij hun ander krijgsvolk tegen de afgevallenen en tegen het gebrouw van *La Motte*, die veel woeling in Vlaanderen aanrigtte, gebruiken.

Dus alle mogelijkheid verloren ziende, om het sterk bestookte Maastricht te redden en zoo den ondergang der belegerden te verhoeden, troostte men zich met de hoop, dat de gemagtigden des keizers, alsmede de keurvorsten van Keulen en Trier die te Keulen op den vredehandel vergaderd waren, een verdrag of bestand zouden bewerken, of ten minste hen in hunne handen en hoede, als onzijdigen, zouden genomen hebben, waarop de afgezanten der Staten te Keulen zeer aanhielden, en waartoe de gemagtigden des keizers ook genegen schenen; ook had de Prins te dien einde zijnen broeder *Jan van Nassau* derwaarts gezonden, die stoutelijk aan de gemagtigden des konings en keizers zeide, dat het onbillijk, ja schandelijk was, dat men eenen vredehandel aanving, zonder alvorens den oorlog te staken. Doch *Terra Nova* antwoordde met eene koude onverschilligheid: « dat hij « wel last van den koning had nopens den vredehandel, maar « dat de Prins *van Parma* het bevel over de oorlogszaken voerde.»

Ook was den koning te veel aan Maastricht gelegen, dan dat hij die stad, welke hij voor gewonnen achtte, verlaten zoude. De Staten, hoewel zij dachten en zagen dat *Parma*, noch *Terra Nova* nimmer tot eenige redelijkheid zouden overhellen, betoogden echter bij aanhoudendheid, dat de keurvorsten en keizerlijke gezanten door hunnen invloed eenen weg tot behoudenis der stad moesten vinden, en dat de menschelijkheid hen op het volbrengen eener daad deed hopen, waartoe zij reeds meermalen de beloften gedaan hadden. Dan hun verwijl veroorzaakte den val dezer stad, hetgeen Spanje's eenig doel was, en het was slechts een ijdel vertrouwen, dat men op deze gemagtigden vestigde, alsof zij eenig medelijden met de vrome stad zouden gehad hebben, waarvan zij het geschut dagelijks hoorden: geene enkele poging werd er aangewend, om het bloedstorten te voorkomen, waartoe hun' eigene magt en aanzien slechts eenen wenk hadden behoeven te geven (1).

Om deze reden was het dus geenszins, noch aan den Prins *van Oranje*, noch aan den Aartshertog *Mathias* te wijten, dat het ontzet niet vorderde; maar alleen de oneensgezindheid, zelfs der bondgenooten, het gebrek aan krijgsvolk, geldmiddelen en wapenen, de afval der Walen, de woelingen in Vlaanderen, enz., die hunne krachten verlamden, waren natuurlijke belemmeringen.

Parma had zich intusschen buiten het bereik van het geschut der belegerden gehouden, lag hecht en sterk van alle zijden begraven, en meende, na de ontvangen slagen, niets te moeten ondernemen, zoolang zijne ondergravingen en sappen niet voleind waren, welke reeds toenmaals op eene wijze werden ingerigt, dat men zich uit dezelve dekking en verzekering tegen de uitvallen verschafte, schuwende men stormen en handgevechten, waartoe die van binnen hen gedurig uitlokten.

Inmiddels had *Sebastiaan* reeds opgemerkt, dat met de thans door *Parma* aangevangene verschansing de Brusselsche poort het meest zoude bedreigd worden. Hij liet alzoo met geen minderen spoed en onvermoeide vlijt, dan de vijand, voor die poort een groot en ruim ravelijn opwerpen, hetwelk dezelve ten schild verstrekte. Het had, volgens *Strada*, de gedaante eens bolwerks, met eenen uitspringenden hoek en eene borstweer, waarachter de belegerden bedektelijk schoten, alles omgeven met eene watergracht van twee ellen diepte (2).

In dit ravelijn bevond zich nog een ander, hetwelk de belegeraar niet zien konde, zijnde door het eerste gedekt, waarin de belegerden over eene wel voorziene houten brug terugtrokken, ingeval zij eenmaal tot wijken gedwongen wierden. Deze wijkplaats had echter voornamelijk ten doel, om den belegerden allen bijstand te verleenen, hen uit dezelve te voeden, alle geledene verliezen dadelijk te herstellen en alzoo steeds met nieuwe krachten den strijd te beginnen. De borstwering was even zoo zwaar als van het ravelijn, en ook de

(1) *Van Meteren*, 5. d., p. 276; *Watson*, 3. d., p. 86; *Strada*, t. 3, p. 123; *Hooft*, p. 631.

(2) *Strada* zegt: t. 3, p. 166: d'une demi-pique de profondeur.

gracht van gelijke diepte, doch liep met eenen scherpen hoek en dus onder slechts twee glooijingen of vlakken naar beneden (1).

Uit deze ruime, driehoekvormige wijkplaats (reduit) had men wederom gemeenschap met de Brusselsche poort, door middel van eene houten brug, welke laatste echter kwalijk gedekt was en van welk gebrek de Spanjaarden, gelijk wij straks zullen aanwijzen, partij trokken (2).

Vier kleine en een groote toren hadden het gezigt op deze poort en verdedigden haar met regtstreeksche en zijdelingsche vuren uit slangstukken en musketten, en alle borstweringen waren aan de buitenzijde tegen het stormen door hellende stormpalen met ijzeren punten, of fraiseringen, gewapend (3). Verder had de verdediger in de keel dezer werken flanken en kazematten laten vervaardigen, waarin almede velen zijner beste scherpschutters en muskettiers werden geplaatst. Zij hadden langs de grachtsboorden nog vele mijn-ovens in gereedheid gebragt, verscheidene opgangen naar de batterijen tot eene rappe bediening en vlugge gemeenschap; en eenige onderaardsche gangen, zoo tot onverhoedsche uitvallen, als tot het bespieden der naderings-mijnen, waren ongemeen ver gevorderd. Deze luister-galerijen hadden haren ingang op geheime of bedekte plaatsen in de kapitale gracht.

Aangezien dit nieuwe vestingwerk *Farnese* zoozeer te leur stelde, als hij zich te voren over zijne omschansing verheugde, wijl hetzelve hem ongemeen hinderde, als wordende de zijnen door hetzelve van ter zijde genomen, zoo vormde hij oogenblikkelijk het ontwerp, om het door de sappen te naderen tot op ongeveer het midden des afstands van zijne verschansing, en om alhier, met alle mogelijke spoed en krachten, vooral gedurende den nacht, eene, zoo hoog boven den wal der belegerden uitstekende *schietkat* of *geschutheuvel* (4) op te werpen, dat de bezetting van hier met voordeel kon worden beschoten en hun geschut getemd.

Tot aan deze plaats bedekt genaderd zijnde, welke tegen de uitvallen, door kruisvuren uit de omschansing, beschermd werd, begon men des nachts met eene menigte arbeiders aan het opwerpen der kat. De delvers werden door rol- en schanskorven, wolzakken, enz., zooveel doenlijk, tegen het kanonvuur uit de vesting beschut, de voet van het buitentalud werd, tot voorkoming van uitzetting en tevens tot beteren weêrstand tegen het geschut der belegerden met paal-, rijs- en vlechtwerk voorzien, alles met fascinen en kleine paaltjes aaneengeknoopt en met leemklei gevuld; daarenboven bezigde men vele aard- of zandzakken, tot herstel der gedurige inbreuken, welke het geschut uit de vesting maakte, hetgeen alles met voorbeeldeloozen spoed uitgevoerd werd, aangezien alle benoodigdheden in het kamp achter de algemeene verschansing vervaardigd en in overvloed geheel gereed naar hare bestemming werden aangebragt. Weldra was ook het reuzenwerk afgemaakt en tot de ongemeene hoogte van 135 voeten (1) (oude) opgetrokken, zoodat men niet alleen in het ravelijn zag, maar ook de muren en torens der vesten en de straten der stad over de geheele lengte beheerschte. De vorm dezer verhoogde batterij was vierhoekig, hoewel de frontbiedende zijde, de breedste, een weinig opliep, hebbende deze eene lengte van 115 voeten. De borstweer had men 6 voeten meer dikte gegeven dan naar gewoonte, wijl zij veel aan het vijandelijk geschut was blootgesteld; zij had alzoo 24 voeten dikte. Digt achter deze beukerij was eene wacht van muskettiers, waartoe *Farnese* het puik van zijn leger koos, achter dezelve waren kruidmagazijntjes gemaakt; ook was er naar den buitenkant een breede opgang, waarover men drie stukken geschut liet aanvoeren. Op de vleugels of flanken was de borstweer met schanskorven, zandzakken en gevlochten touwen gedekt, waarvan de tusschenruimten met klei en zoden aangevuld werden (2).

Geenszins liet de verdediger hun dit ongemoeid ten uitvoer brengen, wordende hun werk gedurig verhinderd, daar hij onophoudelijk, zelfs dan, wanneer zij hierop het minste vermoeden hadden, dood en schrik in hunne gelederen dreef; nu eens verscheen men op den dag, door eenen snellen, onverhoedschen uitval, in het gezigt des overmagtigen vijands en versloeg geheele drommen, of bragt eene menigte krijgsgevangenen mede, zooals onder anderen op den 23 Mei plaats had; dan wederom vertoonde men zich aan hen des nachts, bij het vallen des avonds of bij het krieken des dags, en keerde niet, dan na zich rijkelijk gewroken en geheele wapenrustingen met zich gevoerd te hebben (3).

Eens liet men, gedurende dezen arbeid, naar de zijde van *Mondragon*, een hevig vuur maken en op verscheidene punten onophoudelijk schieten, hetgeen de aandacht van het geheele leger tot zich trok en zelfs onderscheidene vanen derwaarts deed rukken, waarop dadelijk een uitval naar het be-

(1) *Strada* noemt dedelve, p. 166: Un fossé fait en triangle.

(2) Men raadplege over het verdere zamenstel van dit ravelijn: *Milius*, § 27 en 28, of *Magaz. van Milit. Wetensch.*, p. 440—442.

(3) *Strada* noemt dezelve, p. 167: Pieux fichés.

(4) *Strada* noemt dezelve, d. 2, p. 144: Piatta-Forma. (In het latijn Plana Forma). Onze oude Nederl. schrijvers noemden soortgelijke verhoogde batterijen ook wel Heuvel-beukerijen. (In het latijn: Colles of Aggeres Propugnaculorum). Bij anderen wederom: Agger Tormentarius Suggestus.

(1) De Nederlanders maakten zelden zulke hooge batterijen. Die voor Steenwijk, in 1592, mede voor drie stukken, had slechts 91 voeten hoogte.

(2) *Strada*, t. 3, p. 167—168; *Du Thou*, liv. 58. *H. Grot*, de reb. belg., lib. 8. *Dondinus*, lib. 3, *Uffano* en *Chappuy*. Bij *Freytag*, p. 155, fig. 136, vindt men, naar eene kleinere schaal, eene dergelijke kat.

(3) *Strada*, t. 3, p. 168.

gonnen werk werd ondernomen, door eenige ruiters ondersteund, en welke zoo gelukkig slaagde, dat, al konde men in dit oogenblik het reeds daargestelde niet geheel vernielen, men toch al het brandbare in de vlam zette, velen der belegeraars gevangelijk medevoerde, alsmede wapenen en krijgsgereedschap.

Zoodanige krijgsbedrijven vernieuwden zich gedurig, en door de hieruit voor *Parma* ontstane verliezen, dunde zijn leger al meer en meer, zoodat hij telkens nieuwe troepen moest aanwerven. De haat tegen de Spanjaarden was zoo groot, dat men vergenoegd stierf, wanneer men hen slechts zooveel afbreuk had toegebragt, als mogelijk was.

Eensklaps, den 3 Junij, verschijnt een heraut; men brengt hem binnen, hij had een brief van *Parma*, « waarbij deze « zich over de vrome krijgslieden erbarmt en bereid toont, « hun een eerlijk verdrag te gunnen, daar zij het in dezen « staat toch niet langer konden verduren; althans tot ontzet « geen' den minsten schijn, noch hoop hadden. Dachten zij « echter nog anders, het stond hun vrij boden uit te zenden, « om het gansche leger te bezigtigen, aan wien komen en kee- « ren zoude vrijstaan. De tijd der genade was nog daar, maar « deze eenmaal verloopen zijnde, hadden zij hunnen ondergang « alleen aan hunne hardnekkigheid te wijten (1).»

De belegerden wisten de zich daarin bevindende woorden te schatten. Reeds bij andere gelegenheden had *Farnese* dergelijke beloften gedaan, en wanneer men het tegendeel ondervond, dan — heette het — was het een gevolg der ontembare woede des soldaats, wiens hartstogt men niet had kunnen bedwingen, of de verhitheid op roof en plundering, enz. Ook herinnerde zich de stadsvoogd wat het gedrag en de woorden van *Farnese* en *Terra Nova* hun voorspeld hadden, toen deze door den bisschop van Trier werd aangeboden, de stad aan *Parma* in te ruimen, onder beding van lijf, goed en eer te behouden, en dezelfde weldaden te genieten, die men aan de andere landschappen bij het slot der vredehandeling zoude toestaan. Voorts ontwaarde men aan de andere zijde van de stad een voornemen tot stormen, toen men gedurende deze onderhandeling een stilstand van wapenen veronderstelde.

Men sloeg het voorstel daarom niet alleen glad af, maar *Farnese* kreeg hierop dit scherpe antwoord (2): « dat zij nog, « Gode zij lof, geen zoo grooten kommer leden, om zich niet te- « gen laster en meineed te kunnen vrijwaren. Het moest er nog « anders op aankomen met lieden, die geen weerbaarheid, dan « na het verlies van handen en armen, — geen moed, dan met « het grondsap hunner aderen ontbreken zal. Men wist wat « het zeggen wilde, van Spanjaarden genade te ontvangen. El- « ders mogt men dit beproeven: ook had men kruid en lood « genoeg voor hen. Ging dit zoo vast niet naar hunnen zin, zij « mogten aankomen, men zoude hen uit dien twijfel helpen.»

Oogenblikkelijk werd de heraut hiermede teruggezonden, terwijl schop en houweel nog meer dan vroeger in beweging geraakten, en een ieder zich den voorrang betwistte, om de vesten stoutelijk te verweren. Toen ving de belegeraar wederom aan, het ravelijn uit zijne verhoogde schietkat op de borst te beuken, en wendde het onmogelijke aan, om hetzelve in zijn geweld te brengen (1).

Men had echter de uitvoering van dit reuzenwerk niet kunnen beletten, en zoodra was hetzelve niet voltooid, of *Parma* verlustigde zich, om de straten over de lengte te vegen en in alle rigtingen regt door de stad te schieten; weldra echter wierp men daartegen dwarswallen en blinden op, waarom de belegeraar meer bepaaldelijk en onophoudelijker het ravelijn begon te beschieten. Men had echter met veel oordeel deze spits eenigzins verhoogd, door eene zoogenaamde muts met zandzakken en gevulde schanskorven, waardoor het geschut, hoe hoog de platte-forme van *Parma* dan ook ware, bijna geheel gedekt werd; maar niet zoo was het met de verdedigers, die sterk geteisterd werden, niet alleen door de drie stukken, maar door zekere lange roeren of dubbelhaken, op eenen paal rustende, door middel van eenen ijzeren draaibeugel in alle rigtingen wendbaar, en den schutter te gelijk tegen den fellen terugstoot beveiligende; zoodat er dagelijks wel 20 gedood werden, buiten de gewonden (2). Van de stadszijde bediende men zich eveneens van deze walroeren uit de ronde torens en bolwerken der vesten, en nog meer van de zoogenaamde *serpentinbussen* (3), Valken (4) en Falkonetten (5), eene kleine en zeer handelbare vuurmond, waarmede men ook gedurig de bedieners van des vijands geschut wegmikte. Na wel veertien dagen het terrein omgewoeld en onophoudelijk het ravelijn beschoten te hebben, gelukte het *Farnese*, na eenen storm op dezen puin-

(1) *Hooft*, p. 630. *Strada*, t. 3, p. 176. *Bor*, 136, bladz. 111.

(2) *Hooft*, p. 632. *Bor* 13. b., p. 112. (Zie mede bij *Bentivoglio*, I. d., p. 302, die ook verhaalt, dat zij liever wilden sterven, dan zich aan de Spanjaarden overgeven).

(1) *Hoofs*, *Bor*, *Carnero*, *de Maëz* en andere geschiedschrijvers stellen het tijdstip, dat deze heraut aan de bezetting werd gezonden, vóór de verovering van het ravelijn, dat de Brusselsche poort dekte, namelijk op den 3 Junij; *Strada* alleen (zie t. 3, p. 176), plaatst dit den dag vóór de verwoesting van Maestricht, immers zegt hij nog bovendien: « Neanmoins ceux de Maestricht ne désesperaient pas encore, bien « que les troupes du roi fussent déjà entre les murailles de leur ville, « qu'ils voyaient perdre peu à peu, lorsqu'on y eut envoyé un héraut « pour les sommer d'en rendre les restes. »

(2) In 1629, hadden de Spanjaarden soortgelijke, in het fort Isabella, bij den Bosch, waarmede men de belegeraars veel nadeel toebragt. (Zie *Freitag*, p. 164, fig. 143).

(3) Deze schoten een half pond ijzer.

(4) Deze, ook wel *Faucons* genaamd, schoten een en een half pond ijzer, waren lang zeven en een half voet (oude), wegende ieder 800 oude ponden.

(5) Of Fauconnets, schoot drie vierde pond, lang zeven en een half voet, wegende 400 ponden.

hoop, bij de spits stand te houden; hij liet in dit oogenblik eenige delvers het front weggraven, om zich aldaar uit te breiden en vast te zetten, doch de bezetting, dit vreezende, deed eenen hevigen uitval op dezelve, en dwong den vijand deze stelling te verlaten; terwijl men niet alleen de reeds gemaakte ingravingen vernielde, maar dezen geheelen voorwal *fausse-braye*) gedeeltelijk deed slechten en ten onderst boven werpen, om den belegeraar aldaar voortaan alle dekking te benemen; hierna week men naar de binnenste wijkplaats van dit ravelijn.

Parma, woelende dag en nacht, bediende zich in het delven zoowel van de soldaten, als van degenen, wier handwerk het was (1). Het aanhoudend geschutvuur op dit naauwere binnenwerk, waarop de vijand al zijne krachten spitste, belette den belegerde om eenige batterijen achter den kapitalen ringmuur te voltooijen, die ten doel hadden, dit ravelijn te bestrijken, hoewel hij aan dit laatste, evenals aan de andere, reeds flanken had aangebragt. Hiervan zag men ook dadelijk het noodlottige gevolg in, want weldra bragt de belegeraar zooveel dekkingsmiddelen aan, door het onafgebroken (vooral des nachts) aanvoeren van fascinen, korven, zandzakken, enz., dat de delvers en mijnwerkers hen andermaal in het bezit van de reeds omgewoelde ravelijn-spits bragten. Hoezeer de bodem der belegerden alzoo scheen te verminderen, kon zulks hunnen heldengeest en onverschrokkenheid niet doen verflaauwen, want niet zoodra hadden zij eenig verlies aan manschappen, aan krijgstuig of aan wapenen, of het werd vervangen, aangezien de gemeenschap met de hoofdpoort, tot nog toe ongestoord was gebleven (2).

De belegeraars wilden dezen puinhoop verder doorwoelen, om de binnenste wijkplaats meer en meer te omarmen en tevens de vesten nader bij te komen. Zelfs waagden zij het, door de kleine gracht voor dezelve te willen dringen, maar zij werden door het vuur uit de gekazematteerde flanken zoo ernstig begroet, dat de onderneming vruchteloos afliep en aan velen het leven kostte; men nam alzoo de toevlugt tot de mijnen, waardoor zij een groot gedeelte van den loggen aardklomp in de gracht wierpen. Met dit alles konden zij nog geen grond winnen, wijl men voet aan voet, hand aan hand vocht, en den belegeraar den toegang, door het schieten, werpen met kunstvuren, steenen en allerlei soort van brandstoffen belette; ook liet men eenige weinige buskruidvaten op hem afrollen, die aldaar in brand werden geschoten.

(1) *Hooft*, p. 630.

(2) *Strada* verhaalt, t. 3, p. 169, het volgende: «Neanmoins encore «que les Assiégés fussent réduits si à l'étroit, ils ne perdirent rien de «leur courage, ni de leur audace: mais comme ils reçurent de la ville «de nouveaux secours, qu'on leur envoyait par le pont, qui joignait le «ravelin avec la porte, ils se défendirent aussi avec plus de confiance et »de hardiesse!»

Zelfs hadden de verdedigers den belegeraar, niettegenstaande zijne overmagt, gedwongen den klipachtigen puinhoop te verlaten, ware *Parma* niet toegesneld, die nu onophoudelijk versche vanen, nieuwe wapenen en dekkingsmiddelen liet aanvoeren, waardoor hunne bloedige verliezen zich ongemerkt herstelden en hunne middelen evenals de koppen der Hydra aangroeiden. Maar wat voor de belegerden noodlottiger was: *Parma* beval tevens, dat men hun de gemeenschap naar dit ravelijn moest afsnijden, waartoe men oogenblikkelijk, niet ver van den grachtsboord, aan weerszijden twee batterijen, ieder van 4 stukken, opwierp, die haar kruisvuur op de gemeenschap naar de keel van dit werk bragten, en, terwijl de belegerden dit uit hunne batterijen in de torens wilden beletten, had de vijand nog andere batterijen in de nabijheid opgeworpen, welke met die der schietkat vereenigd, groot nadeel toebragten, vooral door de afvliegende stukken van het metselwerk, waardoor de torens ontkruind werden. De belegerden dus geen mogelijkheid tot het behouden eener reeds bijna afgesnedene en tot puin geschotene stelling ziende, verlieten dezelve, wijkende naar de kapitale vesten, om deze te verdedigen, en, met al wat mogelijk is, te versterken, terwijl zij gelijktijdig de houten gemeenschaps-brug achter zich vernielden.

Zij verlieten het dus niet eerder, dan nadat *Parma* gedurende vijf weken alle geweld en krachten met achtervolgende stormen op hetzelve besteed had, zoo met schieten, woelen, ondergraven, als moorden; wordende geene krijgsuitvinding van dien tijd op hetzelve gespaard, en kostte zulks den belegeraar meer dan 2000 man, benevens een groot aantal edelen en Spaansche hoofdlieden (1).

De belegerden lieten hierom den moed niet zinken, houdende achter hunne ringmuren vasten voet, die buitendien nog door eene sterke afsnijding of verschansing verzekerd waren; waaraan sedert de vorige stormen vele verbeteringen waren aangebragt en alles behoorlijk hersteld was, hetgeen hier, zooals wij aanstonds zien zullen, wel noodzakelijk was, aangezien de vijand niet alleen deze vesten op nieuw uit zijn geweldig geschut trachtte te beuken, zelfs reeds verscheidene bressen van wel 20 ellen wijdte geschoten had, maar hiertoe nog bovendien de mijnen en ondergravingen aanwendde. Men dacht met dat al aan geene overgave, en betwistte den Spanjaarden de puinen met ongehoorde hardnekkigheid, kostende hun ieder voet gronds eenen bloedigen strijd.

Parma deed zijne krijgsknechten naderen, die hij op den rand der gracht de aldaar bereidde sappen liet innemen, namelijk van de Brusselsche poort af, ter regter zijde van den Servaas-toren, nagenoeg 300 passen lengte, en van dezelfde

(1) *Hooft*, p. 630. *Van Meteren*, p. 275.

poort ter linker zijde, op ruim 150, dus gezamenlijk een front van 450 passen; hierna liet hij eene menigte openingen en vertakkingen door de gracht maken, om zich aan de muren vast te zetten en dezelve door mijnen te doen opvliegen. Inmiddels hadden de Spanjaarden eene mijn-galerij zoover doorgezet, dat zij tusschen den ringmuur en hunne verschansing, ten getale van meer dan 100, reeds binnen de oude vesten waren doorgedrongen; doch de vrouwen hadden dezelve uit de luister-galerijen bespied, en, in plaats van hen tegen te gaan, wachtte men ook wederom hier den oogenblik af, dat de Spanjaarden den schoot der aarde uitstapten en reeds hunne vanen op de wallen waanden te planten; als wanneer zij allen werden afgemaakt (1) en de mijn-galerij dadelijk vernield.

(*Het vervolg en slot hierna.*)

OVER HET GEBRUIK DER VERSCHILLENDE GESCHUTSOORTEN EN KALIBERS BIJ DEN AANVAL OP, EN DE VERDEDIGING VAN VESTINGEN.

(*Uit het Archiv für die Officiere der Königlich Preuszischen Artillerie- und Ingenieur-korps, Band VII, Heft I und II*).

(*Vervolg van N°. 7 en slot.*)

b. *Worpbatteryen.*

Daar de demonteer-batterijen van de tweede parallel onder bescherming van de worpbatterijen der eerste parallel worden gebouwd, als deze namelijk den belegerde verhinderen, om (gedurende de daarstelling van de tweede parallel en harer batterijen, dus in den tijd dat een gedeelte van de batterijen der eerste parallel gemaskeerd wordt) het verloren evenwigt te herwinnen, of althans den bouw van de batterijen der tweede parallel krachtig tegen te werken, zoo zijn de worp-batterijen tot ondersteuning der demonteer-batterijen onontbeerlijk.

Al hebben namelijk de demonteer-batterijen het geschut der vestingwerken tot zwijgen gebragt, zoo zijn zij toch een te kostbaar en tevens ontoereikend middel, om te beletten dat de belegerde op andere, buiten haar geschutbereik gelegene gedeelten der facen, weder, hoewel slechts voorbijgaande, geschut in stelling brengt; het eenvoudigste kan men zulks door ricochet- of worpvuur verhinderen, of ten minste bemoeijelijken. Om echter geen bijzondere ricochet-batterijen in de tweede parallel te behoeven te bouwen, kan men, wanneer de grootte der uitspringende hoeken van de bastions en ravelijnen het vergunt, de demonteer-batterijen zoodanig plaatsen, dat een gedeelte van haar geschut de andere facen kan bericochetteren, waartoe dan bijzonder de korte 24ponder en 25ponder houwitsers geschikt zijn, of men bouwt voor dit oogmerk bijzondere worpbatterijen, die tevens de werking van de reeds werpende worpbatterijen verhoogen. Deze worpbatterijen, die voor het opgegeven doel het gunstigst op de verlenging der facen liggen, moeten ieder met 3—4 10ponds mortieren gewapend worden, daar deze, aangezien den geringen afstand, eene genoegzame waarschijnlijkheid van treffen opleveren, en het hier niet te doen is om vallingskracht of groote springwerking.

Slechts wanneer het vuur der flanken ons zeer hindert en het daarop geplaatst geschut bomvrij gemaakt is, moet men tegen elke flank van het aanvalsfront, en des noods ook tegen de flanken der nevenbastions aan de zijde van den aanval, batterijen van 3—4 50 ponds mortieren bouwen, terwijl tegen het niet gedekt geschut op de flanken, de in de eerste en tweede parallel werkende worpbatterijen voldoende zullen zijn.

De verdediger

moet zich, zooals reeds gezegd is, in dit tijdstip der verdediging bepalen, met:

a) de voltooide vijandelijke communicatiën met mortieren te bewerpen en langs de kapitalen granaten te doen rollen.

b) de voltooide vijandelijke batterijen door bommenworpen, en waar men gelegenheid heeft door granaatschoten van de flanken en courtinen bezig te houden, terwijl het vuur van walgeweren uit den bedekten weg, tegen de schietgaten der batterijen gerigt, des verdedigers geschutvuur krachtdadig ondersteunen zal.

c) Het bemoeijelijken op de bovengezegde wijs van den bouw, bepaaldelijk de wapening der demonteer- en worpbatterijen, door bommenworpen, kogel- en granaat-, en waar het kan door kartetsschoten;

d) door kogelvuur tegen de sappenhoofden, om derzelver vooruitgang onmogelijk te maken. Men kan aannemen dat 12—15 schoten ieder uur tegen ieder sappenhoofd, volkomen voldoende zullen zijn. De 6ponder geeft genoegzame waarschijnlijkheid van treffen en percussiekracht; kan men echter geen stukken genoeg van dit kaliber op de bastionsfacen en ravelijnen houden, dan zal men voor dit vuur zich van de zware stukken der flanken en courtinen moeten bedienen.

Eindelijk zal nog de belegerde, 't zij vroeger of later, door *contra-approches* den vooruitgang van den aanvalsarbeid pogen op te houden. Daar het doel dier approches is om grootere of kleinere gedeelten van den aanvalsarbeid te enfileren, dewijl verder het daarvoor bestemde geschut snel in werking moet gebragt worden, daar de belegeraar zich spoedig tegen dit vuur zal weten te dekken of het tot zwijgen te brengen, daar het geschut alzoo weder snel zal moeten weggenomen worden,

(1) *Van Meteren*, III. d., p. 275. *Bor*, enz.

zoo zal men daarvoor slechts ligte kalibers en weinig in getal moeten gebruiken. Uithoofde van de springwerking der granaten, zullen alzoo 2—3 7ponds houwitsers het best geschikt zijn voor de wapening der contre-approchen.

De belegeraar

moet nu, vóór hij nog tot de bekrooning van den bedekten weg kan overgaan, de infanterie-bezetting daaruit verdrijven, en de fortificatie-werken, die hem voornamelijk, zoowel de verovering als het bezethouden van gezegden weg bemoeijelijken, trachten te vernielen, of ten minste derzelver kracht zooveel mogelijk te verzwakken. Daarvoor bouwt hij

Ricochet-batteryen

van twee ligte houwitsers in de halve parallel tegen alle lange armen van den gedekten weg des aanvalsfronts, zooals ook der nevenfronten, in zoover het klein geweervuur van daar gevaarlijk wordt voor den aanvals-arbeid.

De tweede parallel, de crochets der communicatiën, alsmede de halve parallel geven gelegenheid aan de hand, om in de eerste plaats *7ponds* en op afstanden van minder dan 150 schreden, ook *handmortieren* te plaatsen, zoowel tot ondersteuning van gezegde houwitser-batterijen, als later tegen de aangevallen werken zelve, zonder daarvoor bijzondere batterijen te behoeven. Deze mortieren zullen wederom het best geplaatst worden in de verlenging der lijnen, welke zij moeten bewerpen, van 2—4 bijeengevoegd.

Zijn er in de wapenplaatsen van den bedekten weg bomvrije reduits, zoo zullen deze door het ricochet- en worpvuur der vroegere batterijen, al was dit niet regtstreeks tegen dezelve gerigt, reeds meer of minder geleden hebben; thans echter bouwt de belegeraar in de halve parallel tegen ieder reduit, binnen de grenzen van den aanval, eene *battery van 2 25ponder houwitsers*, die in een flaauwen boog over de glacis-kruin heenvurende, tegen de zijwanden der reduits moeten werken, waartoe zij doorgaans het beste op de kapitalen der bedoelde wapenplaatsen zullen liggen, dewijl zij dikwijls van hier ook tevens de flanken kunnen bestrijken.

Nog krachtdadiger dan het vuur van genoemde stukken, zullen eindelijk de *batteryen in de derde parallel, met zware mortieren gewapend*, door spiegelgranaat-, steen- en kartetsworpen tegen de bezetting van den bedekten weg, en door bommenworpen tegen de daarin staande bomvrije reduits, alsmede tegen bedekte geschutstellingen op de flanken en courtinen, enz., de verovering van den bedekten weg en de bekrooning voorbereiden.

Het voordeeligste is deze worpbatterijen voor de derde parallel te besparen, dewijl men daardoor de te groote ophooping van geschut in de tweede parallel vermijdt, voorts dewijl men, ter oorzake van den geringeren afstand, thans niet alleen meer treft, maar ook met zwakkere ladingen eene genoegzame werking doet, 't geen wegens de gevorderde aanzienlijke elevatie, zeer verdient in acht genomen te worden voor het behoud van het geschut en de affuiten, en dewijl men eindelijk het voordeel heeft van de steenmortieren te kunnen ontbeeren, daar de zware bommortieren in deze parallel zoowel tot het werpen van bommen als van steenen gebruikt worden, terwijl men anders in de vroegere paralellen slechts de bommen-, en eerst in de derde parallel de steenmortieren kan plaatsen, die niet zooals de eerstvermelde tot het werpen van de beide projectielsoorten geschikt zijn, en derhalve slechts voor den zeer korten duur dat zij werken, moeten medegevoerd worden.

De bedoelde batterijen, met 4—5 zware mortieren gewapend, liggen, gedeeltelijk naar hare bestemming, gedeeltelijk ook daarom het gunstigst op de kapitalen der inspringende wapenplaatsen van den bedekten weg, omdat zij van hier de steenworpen, enz. het langste kunnen voortzetten, zonder den voortgang der sappen tegen deszelfs inspringenden hoek te hinderen.

In plaats van de *loopgraven-cavalliers*, welke de belegeraar bij eene hardnekkige verdediging van de lange armen des bedekten wegs soms wel genoodzaakt was te bouwen, zal hij nu in de derde parallel, of des noods in meer voorwaarts liggende, daartoe bijzonder ingerigte emplacementen, met groot voordeel, zooveel handmortieren plaatsen als de omstandigheden gedogen.

De belegeraar gaat nu over tot de vermeestering van den bedekten weg; deze kan geschieden 't zij door bestorming of met behulp der sappe; in alle geval moet de bekrooning derwijze ingerigt worden, dat de bouw der tweede batterijen daardoor het meest bevorderd wordt.

De batterijen die thans moeten gebouwd worden, zijn, zooals men weet:

bresbatteryen.

Van den aard der vestingwerken hangt het af, of men de bresbatterijen in den bedekten weg, in de bekrooning, of op nog verder achterwaartsche punten moet of kan bouwen; op hare wapening heeft zulks in zooverre invloed, dat men op grootere afstanden meer geschut in batterij kan stellen, terwijl de beperkte ruimte in de bekrooning of den bedekten weg, zelden vergunnen zal de aldaar gebouwde batterijen met meer dan 4 of 5 stukken te wapenen. Daar uit de proeven te Metz genomen, gebleken is, dat bij het gebruik van de verschillende kanon-kalibers, die wegens de percussiekracht hunner projectielen uitsluitend voor het bresschieten geschikt zijn, de daartoe vereischte munitie gemiddeld bij allen even veel is, maar dat het hoofdvoordeel van de groote kalibers

gelegen in het spoediger daarstellen eener bruikbare bres, zoo dient men zich voor het bresschieten van den langen 24ponder te bedienen, en dat te meer, daar men, zooals reeds opgemerkt werd, weinige dier stukken in de batterijen kan plaatsen.

Het aantal bresbatterijen zal men uithoofde van de groote moeijelijkheid harer daarstelling en wapening, wel is waar zooveel mogelijk beperken, maar van den anderen kant moet men ook bedenken, dat het bestaan van verscheidene begaanbare bressen gewis de waarschijnlijkheid van het gelukken eener bestorming verhoogt. Daar men eene bres echter slechts dan voor begaanbaar kan houden, wanneer in 't algemeen de stormkolonnen de gracht kunnen overgaan, zoo zal het getal der te schieten bressen, en alzoo ook dat der bresbatterijen, van de noodzakelijkheid afhangen of men al of niet een' kunstmatigen, tijdroovenden grachtsovergang moet tot stand brengen; zoo men zich dus bij natte grachten, uithoofde van den moeijelijken grachtovergangs-arbeid, zoo mogelijk slechts tot eene bresbatterij tegen het ravelijn, en tot eene dergelijke tegen den hoofdwal zal bepalen, zal men bij drooge grachten, lage contr'escarpmuren, enz., verscheidene zulke batterijen dienen te bouwen, om de strijdmagt en de opmerkzaamheid der bezetting te verdeelen, den batterijbouw daardoor te begunstigen en het beklimmen van ten minste ééne bres waarschijnlijker te maken.

De *contra-batteryen* strekken in de eerste plaats om het geschut der hoofdflanken, die den grachtsovergang zouden kunnen beschieten tot zwijgen te brengen; daar intusschen de flanken der nevenfronten dikwijls de bekrooning kunnen beschieten en den bouw der 2de batterijen aldaar zeer bemoeijelijken, zoo zal het getal contra-batterijen naar die omstandigheden moeten bepaald worden, bouwende men er ten minste twee, ten hoogste vier. Is het oogmerk niet om door dezelve de flanken in bres te leggen, en de op de flanken geplaatste stukken tot zwijgen brengen, dan kunnen deze batterijen altijd in de bekrooning van den bedekten weg liggen, en zullen met dezelfde stukken als de demonteer-batterijen, namelijk met korte 24ponders en 12ponders gewapend worden. Bij den korten afstand van het doelwit kunnen, in plaats van den korten 24ponder, ook 7ponds houwitsers met voordeel worden gebruikt tot het schieten van granaten. Het aantal in iedere batterij te plaatsen stukken zal, om dezelfde reden als bij de bresbatterijen 't geval is, niet meer dan 4, ten hoogste 6 kunnen bedragen, en aan de stukken die granaten schieten, zal men des te meer de voorkeur geven, daar de laatsten het spoedigst de aarden schietgaten en de geschutsbedekkingen vernielen, en dewijl het hier over 't geheel minder om de vernieling van het vijandelijk geschut te doen is, dan om den vijand buiten de mogelijkheid te stellen zijn vuur tegen ons voort te zetten.

Eindelijk worden er nog *worp-batteryen* vereischt, deels om de werking der voornoemde batterijen te verhoogen, deels tot bereiking van oogmerken waarvoor gene te kort te schieten. Met de worpbatterijen tracht men:

1.) de bedekte geschutstellingen op de flanken, courtinen, enz., alsmede binnen in de aangevallen werken te vernielen.

2.) De infanterie-bezetting en de bedienings-manschap der stukken op die werken te verdrijven, om daardoor zoowel den verderen aanvalsarbeid te begunstigen, als om den storm voor te bereiden.

Zoowel voor het een als voor het ander doel zijn de zware mortieren wederom het meest geschikt, welke men uit de derde parallel herwaarts bragt, daar de afstand der derde parallel van de werken deels te groot is, om eene gunstige werking van de steenmortieren te verwachten, deels zoodanig vuur over het couronnement heen te gevaarlijk is. Deze batterijen, gewapend naarmate der beschikbare ruimte met 3—4 mortieren, zullen in de bekrooning op de kapitalen der aangevallen werken, of, wanneer men ze in den bedekten weg kan bouwen, in de inspringende wapenplaatsen van dien weg hunne plaats vinden, waar zij het minste hinderen en de binnenwerken der vesting het beste kunnen bewerpen.

Behalve deze zware mortieren zal men zooveel 7ponds- en handmortieren in de bekrooning plaatsen, als de omstandigheden vergunnen, om met dezelve de lijnen van het aanvalsfront en die der nevenfronten allerhevigst te bewerpen, voor zoover zij ons nog gevaarlijk kunnen worden.

Verdediging.

Reeds is gezegd geworden, dat de vesting-artillerie zich met de eerste batterijen van den belegeraar, zoodra deze eenmaal een overwigt verkregen hebben, in geen gevecht moet inlaten, dewijl zij daarbij noodzakelijk te kort zal schieten en zichzelve van de middelen berooft, om in de latere perioden der verdediging behoorlijk partij te trekken van de dan te haren voordeele keerende omstandigheden. De beslissende strijd begint eerst met de bekrooning van den bedekten weg; heeft de artillerie voor dat tijdvak hare krachten bespaard, dan zal de verdediging nog lang gerekt kunnen worden, gelijk zulks de geschiedenis van vele door haren duur merkwaardige belegeringen leert. Zoo hield na de opening van de parallel

Rijssel in 1708,	61	dag. vol; de bed. weg was bekr. in de				17e	nacht.
Het kasteel	40	»	»	»	»	11e	»
Douai in 1710,	52	»	de voorgracht	»	»	11e	»
Bethune» 1710,	34	»	»	»	»	11e	»
Aire » 1710,	57	»	»	»	»	11e	»

en dergelijke voorbeelden meer.

Nadat de vesting-artillerie op de vroeger vermelde wijs zich bepaald heeft tot het verontrusten van de communicatien des belegeraars, het bezighouden van diens voltooide batterijen, het zooveel mogelijk vernielen van den bouw en de wapening van nieuwe batterijen, het verhinderen van den vooruitgang der sappen, althans op den dag, kan zij, in dit opzigt, zoodra de belegeraars tot op omtrent 200 schreden genaderd zijn, door worpen uit steenmortieren, die, twee in getal, achter de traversen op de lange armen van den bedekten weg geplaatst worden, het vuur van de daarvoor tot dusver gebruikte kanonnen versterken of des noods vervangen. Ligte mortieren, 7ponders, later door handmortieren vervangen of ondersteund, zullen tevens van uit den bedekten weg door granaatworpen des te grooter dienst doen, hoemeer men ze in de verlenging van den vijandelijken arbeid kan plaatsen.

Bij en beneven dit vuur zal men zooveel mogelijk den bouw der worpbatterijen in de *derde parallel* moeten bemoeijelijken; de bestaande omstandigheden regtvaardigen noch vorderen eene bijzondere geschutsstelling voor dit doel; het worpvuur der mortieren, alsmede het vuur van de kanonnen en houwitsers die op de courtinen en flanken nog in werking zijn, zal voldoende wezen om den bouw der batterijen en derzelver wapening zóólang te vertragen, dat men den noodigen tijd en gelegenheid wint tot voorbereiding ter *verdediging van den bedekten weg*. Deze voorbereidingen moeten in dier voege geschieden, dat men zoowel eene bestorming kan afslaan, als de bekrooning met behulp der volle sappe, zooveel mogelijk bemoeijelijken. De verdediging tegen eene bestorming moet, voor zoover de vesting-artillerie daaraan moet deelnemen, gelijk reeds vroeger aangemerkt werd, vooral van de achterwaarts liggende werken geschieden, en wordt slechts ter gelegener tijd, door de in den bedekten weg zelven nog voorhanden stukken, die tegen de bekrooning door middel der volle sappe werken, ondersteund. Bedenkt men echter

dat men steeds voorbereid moet zijn op eene bestorming van den bedekten weg;

dat de aldaar geplaatste stukken tegen dezelve weinig kunnen uitrigten;

dat zij zelfs aldaar zeer blootgesteld zijn en hun verlies thans zeer gevoelig zou wezen;

dat zij het vuur van de op de werken geplaatste stukken zeer hinderen, bepaaldelijk steen-, spiegelgranaat- en andere worpen, terwijl kartetsschoten van de werken in 't geheel niet kunnen worden gedaan, en zelfs bommenworpen voor onze eigen manschap in den bedekten weg gevaarlijk zijn;

dat zij na de voltooijing van de worpbatterijen der derde parallel zich onmogelijk lang tegen derzelver vuur kunnen staande houden.

dan schijnt het raadzaamste op dit tijdstip slechts zoodanig geschut in den bedekten weg te laten, 't welk zoowel tegen dit worpvuur, als tegen de bestormingen der belegeraars veilig genoeg kan geplaatst, of zoodanig, 't welk uithoofde van deszelfs ligtheid bij eene bestorming ijlings kan weggenomen worden. Men zal zich alzoo doorgaans bepalen met in de bomvrije reduits van den bedekten weg de ligte houwitsers, die zij meestal bestemd zijn om op te nemen, te laten staan, om door rolworpen tegen de bekrooning te werken, vervolgens met handmortieren, en zoo deze niet in genoegzaam getal voorhanden zijn, met 7ponder mortieren, naarmate de sappe nadert, zich achter de traversen zóólang staande te houden als de maatregelen van den belegeraar het eenigermate gedogen.

Al het overige beschikbare geschut vindt zijne plaats op de werken, waarbij men zorgt, al naar de wederzijdsche ligging der vestingfronten, meer of minder stukken, die van de nevenfronten den aanvalsarbeid niet meer werkdadig beschieten kunnen, van deze terug te nemen en op het aanvalsfront te gebruiken. Men behoeft thans te minder bezwaar te maken om veel geschut op het aanvalsfront te stellen, daar, aan den eenen kant, de beslissende kampstrijd begint, en de bedenking voor 't behoud van het geschut geheel op den achtergrond komt, en van den anderen kant alle vroeger gebouwde belegeringsbatterijen haar vuur moeten staken, naarmate de bekrooning meer en meer begint tot stand te komen. Zijn de borstweringen der facen ook meerendeels ter neêrgeschoten, hare schietgaten ten minste ineengestort, dan zal het in de gegevene omstandigheden aan eene werkzame en onvermoeide artillerie wel gelukken, zelfs op deze lijnen eenige emplacementen voor geschut gereed te maken, 't welk in werking kan komen, zoodra het vijandelijk vuur door de bekrooning gemaskeerd wordt.

Het bij genoegzaam zekere en geschikte communicatie, zoowel op de facen van het aangevallen ravelijn, als op de bastionsfacen te plaatsen geschut, zullen ligte 6ponders, 12ponders en ligte houwitsers zijn, gedeeltelijk uithoofde van hunne gemakkelijke verplaatsing, gedeeltelijk omdat deze kalibers vooral geschikt zijn om door hun kartetsvuur de bestorming van den bedekten weg tegen te werken, en eindelijk, omdat hunne percussiekracht en waarschijnlijkheid van treffen, bij den geringen afstand van het doelwit, ook volkomen voldoende is tegen den bekroonings-arbeid.

De middelbare en zware kalibers blijven op de flanken en courtinen en zullen hier versterkt worden door de van de reserve- of nevenfronten beschikbaar geworden stukken, voor zooveel de omstandigheden het veroorloven.

Steen- of andere voor het werpen van steenen, enz. geschikte zware mortieren vinden op de bastions-facen in de verlenging

van de lange armen des bedekten wegs gemakkelijk de noodige dekking, terwijl men, ter vermijding van derzelver moeijelijk transport, in stede van dezelve, steeds ligte mortieren op de facen van het aangevallen, en welligt ook op die der nevenravelijnen in de verlenging der gedachte lijnen zal plaatsen, om de bekrooning met bommen te bewerpen.

Eindelijk is | het voor 't minst nu de tijd, tot daarstelling van de bedekte mortier-batterijen in de saillants der bastions en van het ravelijn, om haar vuur te kunnen openen zoodra de verdediger genoodzaakt is de in derzelver bereik gelegene gedeelten van den bedekten weg te ontruimen, en het vuur te kunnen voortzetten ook na de voltooijing der worpbatterijen van de bekrooning.

In de vroegere tijdvakken der verdediging beloven dergelijke bedekte mortierplaatsingen minder resultaten, dewijl zij een wezenlijk voordeel van het gebruik der mortieren — de gemakkelijkheid namelijk, om hun vuur naar goedvinden op alle punten van het aanvalsveld te kunnen rigten — bijna geheel wegnemen, en dewijl zij door vijandelijke bommenworpen vroegtijdig vernield wordende, juist in de beslissende oogenblikken ontbreken.

Nadat men door het vuur van het op voormelde wijs verdeeld geschut, gepaard met uitvallen en andere middelen van verdediging, de voltooijng der bekrooning, zooveel doenlijk vertraagd en de daarstelling en wapening der tweede batterijen insgelijks zooveel mogelijk bemoeijelijkt heeft, komt het er op aan, om den *grachtsovergangsarbeid* allernadrukkelijkst te beschieten.

Tegen de grachtafdaling gebruikt men het best mortieren in de verlenging der gracht geplaatst. De zware mortieren werpen steenen, spiegelgranaten, enz., en zoo de belegeraar zich van boven zoekt te dekken, bommen onder groote elevatiehoeken; de ligte mortieren werpen natuurlijk granaten.

Het doorbreken van den contr'escarpmuur, gelijk mede den overgangsarbeid over de gracht, 't zij die nat of droog zij, zal men tegengaan door mortierworpen (steenen, spiegelgranaten, enz., en ook bommenworpen), voorts door kogelschoten, en naar omstandigheden door brandkogels. De daarvoor te gebruiken ligte en middelbare kanons, alsook de mortieren zullen deels hunne plaats vinden onder bedekte geschutstellingen, deels zich op de courtinen kunnen handhaven, en thans te beter dienst doen, hoemeer men zich van het denkbeeld doordringt, dat nu het oogenblik der beslissing gekomen is, en alzoo de vroeger bestaande bedenkingen, betrekkelijk de verschooning van geschut, munitie en manschap, geheel vervalt.

De bijzondere fortificatie-inrigting van de werken, hun toestand, het getal en de soort van het nog beschikbare geschut, hebben een te belangrijken invloed op de wijze van het gebruik der stukken tegen de bresbestorming, dan dat men bijzondere voorschriften daarvoor zou kunnen geven. In het algemeen zal men op de niet aangevallen fronten slechts de stukken laten die voor derzelver zekerheid onmisbaar zijn, en de daardoor beschikbaar geworden stukken gebruiken voor de wapening van de verschansing achter de bres, alsmede in 't algemeen voor de verdediging van de bres; voorts zal men alles moeten voorbereiden, om, althans zoodra de storm wordt ondernomen, oogenblikkelijk zooveel geschut in werking te kunnen brengen, als de omstandigheden eenigzins veroorloven, tevens niet te angstig voor de dekking der stukken moeten bezorgd zijn, doch meer derzelver goede werking in 't oog houden.

Gelukt het den belegeraar eindelijk, in weerwil van allen tegenstand, op de veroverde bres vasten voet te krijgen, dan zal, in de eerste plaats, de inrigting van de verschansing achter de bres, de verdere maatregelen bepalen, zoowel wat den aanval als de verdediging betreft.

Het zou voor dit opstel te uitvoerig zijn, indien wij ook den invloed wilden verklaren, welken bemuurde reduits en gracht-caponières, vrijstaande verdedigingsmuren, in den jongsten tijd zoo dikwijls toegepast, op het gebruik van het geschut in en voor de vesting kunnen hebben. Wij behouden ons zulks voor tot eene nadere gelegenheid.

Ten slotte zij het ons nog vergund eenige woorden te zeggen over het gebruik der stukken bij het

Bombardement,

voor zoover het met den geregelden aanval niet in verband is gebragt, maar, als eene bijzondere wijze van aanval beschouwd, niet zoozeer tegen de vestingwerken gerigt wordt, als tegen hetgeen zich in de vesting bevindt, om den hier bijeengebragten voorraad te vernielen en het garnizoen alsmede de inwoners nergens dekking te laten tegen de werking van ons vuur.

Een strijd met de vesting-artillerie ligt bij het bombardement te meer geheel buiten onze bedoeling, en zou slechts onze strijdkrachten versnipperen, zonder den uitslag beter te verzekeren, als men namelijk slechts de vernieling van den voorraad, en niet de verovering der vesting regtstreeks, door zoodanigen aanval op het oog heeft.

Eensdeels hierin, anderdeels in de waarschijnlijkheid dat men op een grooteren afstand van de vesting eerder natuurlijke dekkingen voor ons geschut zal vinden, ligt de reden, dat men met zijne batterijen zóóver van de vesting zal blijven als eenigzins mogelijk is, zonder de beoogde werking van het geschut te kort te doen.

Opdat echter de stukken, waarmede de bedoelde batterijen moeten gewapend worden, de verlangde werking doen, moeten

zij: *a*) eene groote dragt met eene niet te geringe waarschijnlijkheid van treffen hebben; *b*) moeten hunne projectielen zoo vernielend mogelijk op gebouwen en den daarin bewaarden voorraad werken, zelfs wanneer het garnizoen deze gedeeltelijk door kunstmatige dekkingen tegen de werking van het vuur heeft trachten te beveiligen. Men zal zich derhalve vooral slechts van groote kalibers, en voorts van zulk geschut met voordeel bedienen, waarmede men brandstichtende projectielen kan schieten en werpen.

De *kanons*, voor het schieten met gloeijende kogels bestemd, zal men te beter met goed gevolg gebruiken, hoe grooter de werking is, die de soort van gebouwen der vesting, alsmede de wijze hoedanig de voorraad geborgen is, aan hunne projectielen verzekert; terwijl men alzoo bij een bombardement de kanons soms voor een der voornaamste middelen van vernieling kan houden, kunnen zij elders geheel gemist worden. Daar in de hier bestaande omstandigheden de zware 12 ponder, met betrekking tot dragt en waarschijnlijkheid van treffen, niet veel bij den 24ponder te kort schiet, daar het vermogen van den gloeijenden kogel om brand te stichten, bij het aanmerkelijk diep indringen vermindert, en daar eindelijk het ontbrandingsvermogen van den 12ponder kogel niet veel minder is dan die van den 24ponder, zoo zal men zich, voor de besparing der munitie in 't algemeen, liever van den zwaren 12ponder dan van den 24ponder bedienen; althans zal men, bij een gelijkstaand munitieverbruik, met eerstgenoemden meer uitrigten dan met den laatsten. Metaal geschut wordt bij het schieten met gloeijende kogels spoedig onbruikbaar; men moet zich dus hier te eerder van ijzeren stukken bedienen, daar, zooals gezegd is, de lading der stukken slechts zwak moet zijn, om voor te komen dat de kogels te diep indringen in de voorwerpen die zij treffen, of zelfs door dezelve heengaan.

De kleine *houwitser*-kalibers kunnen, uithoofde 't gering gewigt van hun projectiel, alsmede wegens hunne geringe springwerking en brandstichtend vermogen, slechts dan met vrucht gebruikt worden, wanneer het garnizoen tijd noch middelen gehad heeft, om ook maar gedeeltelijk voor dekking tegen het geschut te zorgen, en dat de gebouwen in de vesting het bombardement bijzonder begunstigen. De zware houwitsers hebben daarentegen het voordeel van grootere waarschijnlijkheid van treffen, terwijl de werking hunner granaten en brandprojectielen in de meeste gevallen voldoende zal zijn dáár waar gebrek is aan een genoegzaam getal bomvrije bedekkingen; wanneer hunne projectielen eene genoegzame werking doen, zullen zij, uithoofde der grootere dragt en waarschijnlijkheid van treffen, de voorkeur verdienen boven de mortieren van hetzelfde kaliber.

Mortieren heeft men derhalve slechts daar noodig *a*) waar een aanzienlijk gewigt en eene groote werking der projectielen bij hun springen of brandverwekken, vereischt wordt.

Schijnen te dezen opzigte de groote kalibers het best geschikt, zoo moet men niet over het hoofd zien, dat de mortieren tevens ver moeten werpen en dat zij derhalve een bovenmatig gewigt zouden bekomen, wanneer men deze groote kalibers ook nog voor sterke ladingen wilde vervaardigen. Men zal dus wel doen met liever iets van de grootte des kalibers dan van de dragt op te offeren, wijl het verkrijgen van eene aanzienlijke dragt een onvermijdelijk vereischte is van alle voor het bombardement bestemde geschutsoorten, terwijl men niet aannemen kan, dat al den voorraad, en alle gebouwen enz., binnen de vesting, zelfs niet het meerendeel, ook slechts tegen 50ponder worpen zijn kunnen beveiligd worden. Vèrdragende 50ponder mortieren zal men derhalve voor de grootste mortier-kalibers kunnen houden die voor een bombardement vereischt worden; grootere kalibers zijn meer geschikt voor den eigenlijken aanval, en zullen steeds in zeer gering getal bij een bombardement te pas komen, wanneer de omstandigheden het in 't algemeen vergunnen ze op den behoorlijken afstand van de vesting te plaatsen;

b) dáár waar, wegens de weinige in de vesting bestaande bomvrije dekkingen, of uithoofde van derzelver ongenoegzaamheid in het algemeen, de werking van projectielen uit geringe kalibers op zich-zelve wel voldoende schijnt, maar waar men derzelver vallingskracht, door grootere elevatiën dan men aan de houwitsers kan geven, moet verhoogen.

In dit geval bedient men zich te gereeder van den 25ponder mortier, en zelfs bij niet te groote gevorderde dragten, van den 10ponder mortier, daar hij boven den houwitser de voorkeur verdient met opzigt tot goedkoopheid, het getal der bedieningsmanschap, ligtheid van den batterijbouw, enz.

Zoo het dus blijkt, dat de keus van de voor het bombardement best geschikte geschutsoorten en kalibers, voornamelijk afhangt van de uitgebreidheid der vesting en van de inrigting der gebouwen binnen dezelve, blijft nog alleen te vermelden over, dat de aanvaller, bij een bombardement, meer dan bij een geregeld beleg, een aanzienlijk getal veldstukken zal behoeven, om de uitvallen terug te slaan, die het garnizoen, als een bijzonder krachtdadig middel ter verdediging, zal ondernemen.

Voor de *vesting artillerie* liggen de vijandelijke batterijen te verwijderd, om met deze een schietgevecht te openen, hetgeen aanzienlijk veel munitie zou kosten, en naar te vreezen is, het eigen geschut vroegtijdig onbruikbaar maken, voorts toch bezwaarlijk nog de gewenschte gevolgen zou hebben en tevens

de middelen berooven, om een geregeld beleg, dat welligt later ondernomen wordt, met nadruk te keeren.

Men kan den belegeraar beter van de vesting verwijderd houden door den fortificatie-aanleg der vesting, de vernieling van zijnen aanvalsarbeid, batterijen, enz., en door krachtige uitvallen, waarbij de vesting-artillerie steeds gelegenheid zal vinden om meer of minder krachtdadig mede te werken. De belegerings-batterijen zal zij doorgaans slechts behoeven bezig te houden, om daardoor te verhinderen, dat zij het vuur tegen de vesting ongestoord en alzoo te krachtdadiger onderhouden kunnen, Zooals reeds vroeger gezegd is, holle projectielen, deels regtstreeks geschoten, deels geworpen, zijn voor dat oogmerk het best geschikt; uithoofde van den afstand van het doelwit zal men zich in 't bijzonder bedienen van de 25ponder houwitsers en mortieren; slechts bij uitzondering zal men een kleiner, nimmer een grooter kaliber behoeven.

BIJLAGE TOT HET ARTIKEL:
AARD, ZAMENSTELLING EN BIJZONDERHEDEN VAN HET PRUISSISCHE KRIJGSWEZEN.

(Zie Verhandeling over het Krijgswezen der voornaamste Europesche Mogendheden, Spectator, 7de Deel. N°. 5 en volgende.)

Aan den schrijver van het hier opgemelde artikel: den Heere J. C. van Rijneveld.

Hoewel de aanteekeningen door mij gehouden, gedurende mijn verblijf in Duitschland, in de jaren 1840 en 1841, aanvankelijk niet voor de pers bestemd waren, zoo kwam het mij echter voor, bij het onlangs nalezen derzelve, dat het gedeelte, betrekking hebbende tot de legers van vreemde mogendheden, mijnen krijgskameraden welligt belang zoude kunnen inboezemen. Daar het pruissische leger de hoofdzaak mijner onderzoekingen had uitgemaakt, en hierover door UHEd. Gestr. reeds eene zeer naauwkeurige verhandeling was geleverd, zoo had ik tot dusverre niet verondersteld hieromtrent iets belangrijks te kunnen mededeelen: uit eene nadere vergelijking bleek het mij echter, dat vele der door UHEd. Gestr. aangeduide inrigtingen, door mij naauwkeurig waren onderzocht en dat mijne aanteekeningen, als bijlage tot UHEd. Gestr. verhandeling, nog vele bijzonderheden bevatten die deze instellingen nader leeren kennen. Mogten eenige punten zwak behandeld zijn, zoo moet men wel in het oog houden, dat men met eene zeer ruime mate van kennis moet toegerust zijn, om buiten zijn eigenlijk wapen het eigenaardige van de overige wapens op te merken en juist te schatten, waarbij zich in vreemde landen nog vele andere zwarigheden voegen. Echter sloeg ik geen mijner aanteekeningen over, om hierdoor misschien andere reizigers uit te lokken eveneens hunne opmerkingen in het licht te geven, ten einde vollediger denkbeelden te bekomen dier inrigtingen, en ze meer algemeen bekend te maken. Hierbij moet ik nog verklaren dat de volgende regels niet uit werken van verschillende schrijvers zijn verzameld, doch bestaan uit opmerkingen op de plaats zelve door mij gemaakt, of uit inlichtingen mij door militairen gegeven. Mogt UHEd. Gestr. dezelve eene opname in den *Militairen Spectator* waardig achten, zoo zal UHEd. Gestr. door de plaatsing derzelve zeer verpligten,

Deszelfs gehoorzamen Dienaar,
H. M. A. van Wijck, 2de *Lt.*

Hoewel de schrijver van het hier aangeduidde artikel, welligt later zijn opstel over het Pruissische krijgswezen, eenige meerdere volledigheid zal geven, voldoen wij echter volgaarne aan den wensch des inzenders, door hier de vruchten zijner ijverige nasporingen op te nemen.

De Redactie.

Het Militaire wezen, pag. 91. Bij het oproepen van jonge lieden voor de krijgsdienst, voegt men, bij de keuze van het wapen volgens hun handwerk, nog de indeeling bij regimenten volgens de landstreek hunner geboorte en de naastbij gelegene garnizoensplaatsen derzelve, zoodat de regimenten door het langdurig verblijf in dezelfde plaats (zelden worden de garnizoenen verwisseld), als het ware vaste provinciën tot recrutering zijn aangewezen, zonder dat hieromtrent echter bepaalde voorschriften bestaan. De uitgestrektheid van het rijk, en de verschillende bestanddeelen waaruit het is zamengesteld, maken deze bepaling bijna onontbeerlijk, terwijl de eensgezindheid en de kameraadschap bij de regimenten hierdoor zeer bevorderd wordt.

Men is zeer beperkt in het engageren van diegenen welke hunnen driejarigen diensttijd hebben volbragt, wijl deze plaatsen benemen voor de rekruten, en bij het militaire systema tot grondslag is aangenomen, om alle jonge lieden zooveel mogelijk onder de wapens te brengen; diensvolgens is vastgesteld, dat men in den regel slechts zulke personen aanneemt die geschikt zijn om tot onder-officier te worden bevorderd. Bij de kavallerie bedraagt dit getal, met mederekening der werkelijke onderofficieren, niet meer dan dertig, Capitulanten genaamd, uit welke men dan de Gefreiten kiest: deze laatsten hebben geen onderscheidingsteeken dan dat 't welk hunne dienstjaren medebrengt; bij afwezendheid van onder-officieren vervangen zij hen in dienst; op wacht brengen zij de schildwachten op post en zijn vrij van schilderen; zij genieten 's maands 5 S. gr. meer aan soldij. De jonge lieden die door éénjarige vrijwillige dienstneming zich van hunne verpligting ontslaan, kunnen des verkiezende een examen afleggen, ten einde bij vervolg van tijd tot officier bij de Landwehr bevorderd te worden, waardoor men steeds in staat blijft de kaders van deze korpsen te completeren met subalterne officieren die eenig militair onderrigt hebben genoten; deze jonge lieden staat het vrij hun dienstjaar te kiezen uit een der drie jaren dat zij verpligt zijn te dienen; terwijl aan studenten in de medicijnen en in de heelkunde de vrijheid wordt verleend, om na hunne promotie een jaar dienst te doen bij de korpsen als chirurgijn, echter op eigen kosten; de studenten in de godgeleerdheid alleen zijn vrij van alle diensten. Tot officieren van de Landwehr worden ook nog aangesteld alle officieren van het staande leger, die hun ontslag nemen en den ouderdom van 32 jaren nog niet bereikt hebben, evenzoo als de onder-officieren in hunne rangen bij de Landwehr worden overgeplaatst. Het Landwehr-bataillon, waarvan de sterkte naar gelang van het distrikt, dikwijls zeer aanmerkelijk is, voert ook een eskadron kavallerie in administratie, echter bevindt zich bij den staf een officier der kavallerie als kommandant van hetzelve. De benoodigde paarden worden door het distrikt geleverd, door tusschenkomst der landraden; hiertoe worden verschillende maatregelen door deze besturen getroffen; gewoonlijk zijn er kassen opgerigt waaruit paarden worden aangekocht voor den tijd der manoeuvres, en die daarna wederom worden verkocht en het geld in de kas gestort. Des zondags worden in alle dorpen appels gehouden over de manschappen der Landwehr; zij verschijnen in hunne gewone kleeding; er worden eenige evolutiën verrigt, somwijlen ook schijfgeschoten, ongehinderd de jaarlijksche najaarsoefeningen; bij al deze gelegenheden zijn de manschappen aan dezelfde krijgstucht onderworpen als het overige deel van het leger; verschijnt een man niet op het bepaalde uur, zoo kan hij met arrest gestraft worden; verder zijn de krijgsartikelen van volle toepassing; blijft hij achter, na eene oproeping tot manoeuvres, zoo wordt hij nog in dienst gehouden na de ontbinding van het regiment, en alsdan gebezigd tot

het schoonmaken en in orde brengen der wapenen en monteringstukken, die opgelegd worden in de magazijnen, welke zich bevinden in een der hoofdplaatsen van het distrikt. Verwijdert de dienstpligtige zich eigendunkelijk, om zich van zijne verpligting te ontslaan, zoo kan hij zelfs tot de vestingstraf veroordeeld worden. De geheele kavallerie is met lansen gewapend; de manschappen der artillerie worden in den tijd der oefeningen naar de naburige vestingen gezonden.

Over de bestanddeelen van het leger, pag. 110. I. *De Infanterie.*

d. *De garnizoenstroepen.* De gecombineerde reserve-bataillons zijn ook bestemd om in oorlogstijd de depôts van al de regimenten van het armeekorps waartoe zij behooren, op te nemen.

e. *De invaliden.* Voor deze verwacht men eene nieuwe organisatie, waarbij de kompagniën waarschijnlijk zullen vervallen, en de invalidehuizen doelmatiger ingerigt worden.

Te Berlijn bevindt zich buiten de Oraniënburgerpoort een invalidenhuis, door *Frederik de Groote* in 1748, na den Silesischen oorlog opgerigt voor 12 officieren en 600 soldaten, in 3 kompagniën verdeeld; het gebouw is uitgestrekt en ruim, en bezit vele landerijen, alsmede een kapitaal in staatspapieren van omtrent 100000 Thalers. Niettegenstaande dezen rijkdom is de bezoldiging zeer gering, en men heeft volstrekt niet gezorgd voor de nabestaanden des getrouwden, hoewel aan een bepaald getal huisgezinnen logies wordt verstrekt, zoodat de weduwe en kinderen van eenen overledene dikwerf in zorgelijke omstandigheden achterblijven; hierin verwacht men echter weldra veranderingen. De getrouwden bekomen twee kamers; de overigen hebben met tweeën of drieën eene slaap- en eene woonkamer, welke zeer goed ingerigt en gemeubeleerd zijn, zij krijgen kleederen van het gesticht, als: om de twee jaren een rok, jaarlijks eene broek, enz.; voor schoeisel en ondergoed 's maandelijks 10 S. gr.; dagelijks hun ration brood en brandhout, en voor verder onderhoud $2^1/_2$ Thaler 's maands, waarvoor zij spijzen kunnen verkrijgen in twee cantines, in het gebouw zelf. Aan elk der vleugels bevindt zich eene kerk, als eene evangelische en eene roomsche. Het staat elk militair vrij dit gesticht ten allen tijde te verlaten, in welk geval hij in het genot van zijn pensioen valt, zijnde 4 Thalers 's maands. Tijdens mijn bezoek bevonden zich in dit gesticht 12 officieren en slechts 135 soldaten. Neven dit gebouw is het kerkhof, bestemd voor de invaliden; op hetzelve is de generaal *von Scharnhorst* begraven, en in 1824 ter zijner gedachtenis eene graftombe opgerigt waarop een leeuw prijkt; ook vindt men er nog eenige gedenkteekenen voor verdienstelijke militairen die alhier eene rustplaats verkregen. Eene plaats op dit kerkhof te bekomen, wordt beschouwd als eene bijzondere eer die men den overledenen bewijst, wijl dit na zijnen dood de eerste hulde is die men aan zijne roemvolle loopbaan toebrengt. In de eerste dagen van April 1841, gedurende mijn verblijf te Berlijn, stierf de minister van oorlog *von Rauch;* den 6den werd hij ter aarde besteld; verschillende officieren van het garnizoen wisten mij den vorigen dag nog niet op te geven waar de begrafenis zoude plaats hebben, niet durvende beslissen of hem eene eereplaats op het invalide-kerkhof zoude toekomen. Er bestaan te Berlijn nog twee garnizoens-kerkhoven, alwaar gewoonlijk alle militairen, zonder onderscheid van rang, begraven worden.

Indrukwekkend was het gemompel onder het volk, des morgens van de begrafenis vereenigd om den optogt te zien, toen men ontwaarde dat deze den weg naar genoemd kerkhof insloeg; dit was als het ware een bewijs van goedkeuring dat men hechtte aan de openlijke onderscheiding die de Koning zijnen overledenen dienaar toekende, en zie hier eene korte beschrijving van den optogt dezer begrafenis: des morgens ten acht ure verzamelden zich voor de woonplaats van den overledene, in de Leipzigerstrasse, neven het ministerie van oorlog, detachementen van al de korpsen van het garnizoen; aan het sterfhuis kwamen achtereenvolgens de koning en de overige leden der koninklijke familie vele hooge staatsbeambten en leden van het korps diplomatique, benevens al de officieren uit Berlijn. Weldra nam de optogt een aanvang in de volgende orde: detachementen kavallerie te paard van de regimenten garde du corps, kurassiers, dragonders en uhlanen; detachementen infanterie van de grenadier-regimenten keizer Alexander en keizer Frans, van het 2de garde-regiment en van het Schützen-bataillon (scherpschutters), eene afdeeling pionniers en negen bespannen stukken veldgeschut van de artillerie-brigade: hierop volgde de lijkwagen met zes paarden bespannen, op het floerskleed de epauletten, sjerp, degen, en voorafgegaan door eenen hoofd-officier, dragende een rood fluweel geborduurd kussen, waarop de ridderorden van den overledene uitgespreid lagen, ter wederzijden door eenen officier begeleid. Onmiddellijk achter het lijk volgden, allen te voet, de veldprediker, daarna de leden de familie, waaronder verschillende militairen van den rang van hoofdofficier tot dien van kadet, hierachter de leden dor koninklijke familie, uitgenomen de koning zelf, en nu al de officieren van het garnizoen, eenige leden van de diplomatie en andere beambten, waarna eene rij koetsen om van de begraafplaats terug te keeren.

Aan het kerkhof gekomen, schaarden de troepen zich; het lijk defileerde voor dezelve, en werd naar het graf gedragen, om tusschen de generaals *von Scharnhorst* en *Witzleben*, zijne rustplaats in te nemen; hier stonden de invaliden om het te ontvangen; het geheele gevolg plaatste zich om hetzelve; de veldprediker sprak eenige toepasselijke woorden uit, en daarna den zegen (dit is gebruikelijk bij alle begrafenissen), welke door de omstanders met ontbloot hoofd werd aangehoord; waarna de kist ter aarde werd besteld, onder het gebulder van het geschut en het vuren der infanterie. Onbeschrijflijk was de indruk dien dit tafereel op mij maakte. Op den omgang van eenen molen, op eene kleine verhevenheid neven het kerkhof geplaatst, zag ik voor mij de stad Berlijn in eene uitgestrekte doodsche vlakte gelegen, waarin zich de Spree rustig kronkelt, welk landschap, afwisselend verlicht — wijl het een vrij onstuimige voorjaarsdag met gedeeltelijk bewolkten hemel was — reeds een vreemd gezigt opleverde bij het verlaten der breede en woelige straten van Berlijn; in eenen kleineren kring om den molen, ontwaarde ik om het kerkhof een vrij aanzienlijke krijgsmagt, in eerbiedige houding en de grootstmogelijke stilte staande, in wier midden zich een kring officieren bevond, blootshoofd om eene lijkkist geschaard, hunne bede met die van den leeraar vereenigende, om den zege des Allerhoogsten af te smeken voor hunnen overledenen leidsman. Dit tafereel, zeg ik, bij afwisseling gedeeltelijk aan mijne oogen onttrokken door den kruiddamp die hetzelve omhulde, maakte, door den godsdienstigen eerbied, gepaard met het onstuimige krijgsrumoer, eenen diepen indruk.

Indeeling en sterkte der regimenten, bataillons en kompagniën. Pag. 119. In dit rubriek wordt onder het getal onder-officieren gewag gemaakt van korporaals: deze rang bestaat echter niet zoo als in ons leger; van Gefreiten wordt men aangesteld tot onder-officier, met het onderscheidingsteeken van een zilver galon om den kraag van den rok; elk onder-officier krijgt een gedeelte van een peloton (*Zug*) onder zijn opzigt: bij de kavallerie noemt men dit een *Berith;* hiervoor is hij in alle opzigten verantwoordelijk. Deze indeeling brengt veel bij tot het onderhouden van discipline en bevordert de eenheid en eenvoudigheid in dienst, doordien de onder-officier, onder opzigt van zijnen pelotons-kommandant, onmiddellijk op zijne onderhoorigen werkt; de stand is hierdoor meer gereleveerd; de stap van Gefreite tot onder-officier is grooter dan wanneer men nog eenen tusschengraad heeft; het meerdere relief dat aan den onder-officierstand toegekend is, doet hem zijne eigene waarde beter gevoelen, verhoogt hem in het oog van zijnen minderen en geeft hem hierdoor eenen steun die in den tusschenrang gemist wordt en gewoonlijk in den volgenden rang niet dan na verloop van geruimen tijd kan verkregen worden. Elk bataillon der

regimenten garde infanterie heeft een vaandel; de kavallerie bezit er slechts een per regiment; dezelve worden in de koninklijke paleizen bewaard.

De kavalerie. Pag. 119. Bij het regiment garde du corps worden geen officieren aangesteld die niet van adel zijn, en geen andere manschappen dan die tot de evangelische kerk behooren.

Bij den staf van een regiment kunnen nog hoofd-officieren à la suite gevoerd worden, hetgeen bij de garde algemeen is. De wachtmeester staat in dienstbetrekkingen gelijk met den Feldwebel der infanterie: aan hem is een onder-officier toegevoegd, die, onder den naam van *Rechnungs-führer*, uitsluitend met het voeren der administratie is belast. De kwartiermeester zorgt voor de administratie en het beheer der kleeding en verdere uitrusting, de uitdeeling der fourages en andere levensmiddelen en bekomt 's maandelijks vijf Thalers toelage; in de stallen is een onder-officier met den naam van *Futtermeister* bestempeld, die op de bestemde uren den stal rondgaat met eene soort van wagentje, waarin de haver besloten is, en elk paard zijn voeder uitdeelt; het gebruik van haksel onder de haver is niet algemeen. Het getal onder-officieren kan door titulairen nog vermeerderd worden. De hoefsmid (*Kurschmid*) is een leerling van de veeartsenijschool te Berlijn en moet zooveel kennis van het paard hebben, dat hij niet alleen in staat is latingen enz. te verrigten, maar ook uitwendige toevallen te behandelen, en in gewone ziekten de eerste hulp aan te brengen.

Geneeskundige dienst. Pag. 123. Hier moet eene drukfout ingeslopen zijn; niet te Breslau, maar te Berlijn bevinden zich de vermelde inrigtingen voor de vorming van officieren van gezondheid. Het Frederik-Wilhelm-instituut werd in 1795 door koning *Frederik Wilhelm II* opgerigt; twee-en-zeventig jonge lieden kunnen gedurende vier jaren op staatskosten worden onderhouden en onderwijs genieten, met de verpligting echter om daarna gedurende acht jaren in het leger te blijven dienen. Zij wonen met tweeën of drieën op eene kamer, behouden hunne burgerkleeding en worden behandeld even als de studenten; de bibliotheek van dit instituut is vermaard door deszelfs uitgebreidheid; deze jonge lieden genieten onderwijs aan de medicinisch-chirurgische Militaire Akademie, terwijl de leeraren van het instituut denzelfden cursus met hen herhalen, om zich meer bepaald te overtuigen of het onderwijs wel begrepen is. Deze leeraren zijn getrokken uit de officieren van gezondheid van het leger. Alhier kunnen ook officieren van gezondheid gedetacheerd worden om hunne studiën verder voort te zetten; zij volgen eveneens den cursus der Akademie, onder het bijzonder toezigt van de leeraren van het instituut; na afgelegd examen bekomen zij den graad van doctor en blijven nog een jaar, om onder de leiding van den directeur der charité praktische dienst te verrigten. In deze inrigting, die niet met het krijgswezen in verband staat, is een zeer uitgebreid burger gasthuis, waarin behoeftigen op 's lands kosten, en de overige burgers tegen betaling van $7\frac{1}{2}$ S. gr. daags verpleegd worden. Daarna keeren deze officieren naar hunne regimenten terug; kunnende zij later aanzoek doen om nogmaals weder te komen, ten einde eenen volgenden graad te bekomen; telkens de verpligting op zich nemende om den lande des te langer te dienen.

Buskruid- en Wapenfabrieken. Pag. 123. De buskruidfabriek in de nabijheid van Berlijn is verplaatst naar Spandau en ter voorkoming van ongelukken, volgens een nieuw plan, ingerigt. Aan den oever der Spree, een weinig buiten de stad, vindt men op een vrij uitgestrekt veld, doorsneden van eene gegravene waterleiding, een twintigtal kleine houten gebouwen, op eenigen afstand van elkander gelegen, om eene algemeene verwoesting voor te komen, ingeval van toevallige ontploffing in een derzelve: elk dezer lokalen is bestemd voor eene afzonderlijke bewerking tot het vervaardigen van buskruid; eenige tot magazijnen en woningen voor opzigters. Deze inrigting eerst sedert 1839 in werking zijnde, onderscheidt zich door bijzondere netheid, zindelijkheid en goede orde. De verschillende verrigtingen in de afzonderlijke gebouwen bestaan: 1°. In het bereiden der houtskolen; hiertoe plaatst men het hout in ijzeren cilinders, zoodanig in gemetselde ovens gesteld, boven het vuur, dat de vlam rondom dezelve speling heeft, om het hout te doen verkoolen zonder dat het verteert; door middel van pijpen wordt het gas, dat zich uit het hout ontwikkeld, afgeleid: dit had hier echter niet plaats; het gas ontsnapte in water om het ontvlammen tegen te gaan. 2°. In het koken en zuiveren van het salpeter; dit wordt in groote gemetselde pannen gekookt en afgeschuimd; wanneer het een weinig gestaan heeft, zoo dat zich een bezinksel vormt, laat men het water afloopen en vangt het vloeibare salpeter in afzonderlijke bakken op, om het te laten koelen, hierbij in acht nemende van het steeds in beweging te houden, opdat het niet cristalisere. 3°. In het malen van de zwavel en houtskolen door middel van eene trommel, de gedaante hebbende van eene ronde schijf verticaal geplaatst, van binnen met leder bekleed en waarin zich een aantal geweerkogels bevinden. Met dit mengsel moet men zeer voorzigtig zijn, wijl er voorbeelden bestaan dat de houtskolen, door de werking der lucht of van zonnestralen, ontvlammen, zoodat men hiervoor eene donkere afgeslotene bewaarplaats heeft. 4°. In het mengen der verschillende bestanddeelen, als zwavel en houtskolen met salpeter in eene trommel door middel van een aantal kleine kogels. 5°. Nu wordt deze poeder met water besprengd en op eenen vochtigen doek uitgespreid, om tusschen twee cilinders tot koeken te worden geperst, waarvan de onderste van hout is, en de bovenste van koper, ter zwaarte van twee centenaars. 6°. Deze koeken moeten tot korrels gevormd worden: hiertoe heeft men een werktuig van den volgenden aard: op eene ronde horizontaal geplaatste schijf zijn verscheidene trechters aangebragt, van onderen voorzien van eenen linnen hals van een paar voeten lang, verbonden aan eene doos waarin zich verscheidene roosters bevinden; dit geheele toestel wordt bestendig heen en weder geschud; stukken der vroeger beschrevene koeken worden in de trechters gedaan, en in deze, zoowel als in de linnen halzen, die zoodanig geplaatst zijn dat zij eene bogt vormen, aan stukjes gestooten, waarna deze op eenen rooster, met ronde openingen, aanvankelijk tot groote korrels gevormd worden, daarna op eenen tweeden tot korrels die de maat hebben welke men aan het kruid wil geven, terwijl het stof onder is opgevangen, en nogmaals bewerkt wordt. 7°. Deze korrels worden gepolijst door dezelve in eene trommel te doen en deze rond te laten draaijen, tot dat zij door de gedurende wrijving genoegzaam glad zijn geworden. Om zich te overtuigen of de korrels de gewenschte grootte hebben, bedient men zich van eene glazen buis, waarin steeds hetzelfde gewigt wordt gedaan, kunnende men aan de hoogte waartoe het stijgt, en die aan de buitenzijde aangeteekend is, gewaarworden of het kruid de verlangde maat houdt. 8°. Nu moet het aanvankelijk door de lucht gedroogd worden, waartoe men het op ramen uitspreidt die boven elkander geplaatst zijn in een lokaal dat men langs de zijden open kan maken, om er de lucht door te laten stroomen. 9°. Deze bewerking geschiedt nog eenmaal door middel van stoom: in eenen grooten horizontaal geplaatsten cilinder heeft men eene pijp gebragt van omtrent den dubbelen omvang van eenen geweerloop, welke een twaalftal malen heen en weder slingert en waardoor de stoom gevoerd wordt; door de omwentelende beweging van den cilinder waaraan zich kleppen bevinden, ontstaat er eene verspreiding van warme lucht, om het kruid dat boven dit toestel verspreid ligt, op ramen met gaas bespannen, te droogen, zonder dat hetzelve met de stoom in aanraking kan komen. 10°. Nu volgt de gevaarlijkste verrigting, namelijk het zuiveren van het kruid; in een geheel afgesloten vertrek, waarvan zelfs de naden der beschotten toegelakt zijn, heeft men aan een horizontaal houten raam verscheidene zakken van grof linnen aangebragt, die gemeenschap hebben naar buiten door openingen in het beschot; hierboven zijn eenige ruiten geplaatst, om in het vertrek te kunnen zien;

eene zekere hoeveelheid kruid wordt in de zakken gestort, en het raam in beweging gebragt door gedurig heen en weder schudden, om het stof, dat ontzettend fijn is, door de linnen zak in het vertrek uit te schudden, en het zuivere kruid over te houden; dit wordt wederom uit de zak gestort, zonder dat men in het vertrek behoeft te gaan: deze verrigting is de gevaarlijkste, wijl het stof zoo fijn is, dat het overal doordringt, en het toch in staat is van eene uitbarsting te veroorzaken. 11°. Eindelijk worden de kruidkorrels nog eens gezift volgens de dikte, door middel van ramen met zeven, besloten in eene soort van hangende doos, die heen en weder wordt geschud; daarna wordt het afgewogen en gekuipt.

Tot menging van verschillende soorten, heeft men eenen trechter met vakken, welke men met dezelve vult, en die dan langzamerhand onder elkander gemengd worden, en wel evenredig, wijl de vakjes van verschillende grootte zijn. In een afzonderlijk gebouw bevindt zich de stoommachine, die niet alleen dient om het kruid te droogen, maar ook nog om de trommels en andere werktuigen in beweging te brengen, waartoe dan ook nog de genoemde waterleiding, die raderen in werking brengt, gebruikt wordt. Al de werkplaatsen zijn met haren kleeden belegd en de overige voorzorgen bij zulke werkzaamheden in acht te nemen, worden ook hier toegepast.

Van de geschutgieterij te Berlijn wordt zelden gebruik gemaakt sedert de invoering van ijzeren stukken; deze kunnen in de ijzergieterij van deze stad worden gegoten, doch bij voorkeur kiest men hiertoe de ijzerwerken in het Harz-gebergte.

De artillerie-constructie-werkplaats te Berlijn, heeft bijzonder ten doel om jonge handwerkslieden te vormen voor het leger; uit dien hoofde zijn hier volstrekt geene mechanische of stoomwerktuigen aangebragt, maar men tracht zeer juiste modellen te bekomen en deze uit de hand te laten namaken. Tot het smeden van banden voor raderen, had men aan eene bank eene ijzeren schijf bevestigd, waarin zich verscheidene pennen bevonden, cirkelvormig geplaatst, volgens het beloop van het rad en waartusschen de gloeijende staaf bij gedeelten geplaatst werd, en met weinig moeite den ronden vorm aannam; de band geheel aaneen gesmeed zijnde, zoo werd hij geplaatst in eenen hoogen, doch smal gemetselden oven, waarin hij gloeijend werd gestookt, om daarna onmiddellijk voor den oven op eene ijzeren schijf te worden geplaatst; de band hierin rustende, werd de schijf schuins geplaatst, zoodat het onderste gedeelte in eenen bak met water kwam, waarna dezelve rondgedraaid werd om den band te harden.

De bagage-wagens voor het leger zijn van gevlochten teenen, hetgeen derzelver zwaarte zeer vermindert.

De geweerfabriek te Potsdam staat in verband met eene smederij te Spandau, waar de geweerloopen, laadstokken en bajonetten worden vervaardigd. Voor geweerloopen worden staven van gesmeed ijzer geplet; daarna rondgesmeed met eenen uitgeholden hamer, die alhier door middel van water in beweging werd gebragt; deze bewerking zich slechts tot een klein gedeelte van den loop kunnende uitstrekken, vorderde natuurlijk zeer langzaam, doch werd bespoedigd door het afwisselend in het vuur brengen en smeden van verschillende loopen; daarna wordt dezelve uitgeboord; niettegenstaande er aanvankelijk reeds eene kleine holte bestaat, zoo heeft men toch nog verschillende boren noodig, doorgaans 14 tot 18, om tot de verlangde maat te komen; hiertoe wordt de loop op eene bank bevestigd, en aan de boor eene omwenteling verschaft door verbinding met eene schijf, die ook weder door water in beweging wordt gebragt; eindelijk wordt de loop uitwendig geslepen op een gewonen slijpsteen en ter verdere bearbeiding naar Potsdam gezonden. De laadstokken worden uit de hand gesmeed en daarna eveneens geslepen. Om bajonetten te vormen, smeedt men, aan eene stalen staaf een stuk ijzer, dat de schaft moet uitmaken, en hiertoe op dezelfde wijze wordt behandeld als de loop, terwijl men de kling op aanbeelden smeedt, die de verschillende vormen geven om de holte en scherpe kanten te verkrijgen; de oude modellen zijn slechts driehoekig, doch de tegenwoordige worden ook niet uitgehold. De overige remontstukken worden te Potsdam gesmeed; de ruwe vorm verkrijgt men door in de aanbeelden of hamers, of wel in beiden holten van deze gedaante aan te brengen, daarna worden de stukken opgewerkt, de lade vervaardigd, al de deelen van pas gemaakt en te zamen gevoegd. Men heeft eene uitmuntende en zeer kostbare verzameling maten en modellen, waaronder zich ook de voornaamste van vreemde mogendheden bevinden. Om het gat voor de as van den tuimelaar in de slotplaat te boren, heeft men eene schroef met eene zware drukking, eindigende met een cilindervormig deel, van onderen vlak, van dezelfde afmetingen als het gat dat men verkrijgen wil; nu wordt de slotplaat onder deze schroef bevestigd, en door het aandraaijen van de schroef, hetgeen door één man kan geschieden, wordt dat gedeelte van de slotplaat dat voor de as van den tuimelaar aangewezen is, er uitgedrukt. De banden der geweren zijn van koper; wanneer de lade oud wordt, dan bruineert men dezelve; aan den loop zijn twee visieren aangebragt, als een aan de staartschroef, en het tweede aan het einde van den loop. Het percussie-stelsel algemeen aangenomen zijnde bij de infanterie, zoo heeft men eene verandering in de staartschroef daargesteld; dezelve is verbonden met het onderste gedeelte van den loop, waaraan het schoorsteentje ook nog is aangebragt; trechtervormig uitgeboord zijnde, verkrijgt men in dit gedeelte de kamer, terwijl het overige deel van den loop door middel van eene schroef met hetzelve verbonden is. De oude geweren verandert men, door ter hoogte van het zundgat een stuk staal in den loop te drijven, om hierop het schoorsteentje te plaatsen; aan beide modellen is onder het schoorsteentje een gat geboord, dat zeer juist gesloten wordt door een schroefje, om bij voorkomende omstandigheden, de kamers goed te kunnen reinigen; bij gewone exercitiën is deze steeds gevuld met eenen prop van paardenhaar, om door het gedurige instooten van den laadstok, ze niet te beschadigen.

Remonte Inspectien. Pag. 124. De Neustadt aan de Dosse, provincie Brandenburg, is een depôt van hengsten die naar verschillende oorden worden uitgezonden, en te Trakehnen, provincie Pruissen (vroeger Oostpruisen) distrikt Gumbinnen, waar de paardenteelt het algemeenste is, bestaat eene landsstoeterij, alwaar voornamelijk trekpaarden aangefokt worden om de koninklijke stallen te remonteren; behalve dat worden 's jaarlijks ook hengsten van dezelve uitgezonden. De veulens worden op hun derde jaar, door eene commissie van remonten, opgekocht, en naar de remonte-depôts gedirigeerd; hier blijven zij tot hun vierde jaar, zooveel mogelijk in vrijheid, des zomers in de weiden, en des winters in de hokken of stallen, die in gemeenschap staan met opene omheiningen, waar zij frissche lucht kunnen scheppen. Het remontedepôt in het district Potsdam is te Bärenklow, bij Oranienburg, ongeveer vier mijlen van Berlijn. In deze inrigtingen staan de veulens steeds onder opzigt van deskundigen, zoodat wanneer zich gebreken mogten openbaren die men in de jeugd kan tegengaan, onmiddellijke voorzorgen worden genomen en de voedingswijze hierna geregeld wordt: de paarden worden aan den omgang met menschen gewoon, even als aan verschillende behandelingen, als poetsen, optrensen enz. daarenboven heeft men nog de verzekering dat zij goed en krachtig voedsel bekomen en dat van hen geen arbeid gevorderd wordt die hunne krachten te boven gaat, waardoor menig jong paard verhinderd wordt om zich behoorlijk te ontwikkelen, of dat den grond legt voor gebreken, die zich eerst later openbaren, en het weldra ongeschikt voor de dienst maken. De gewone prijs dien men voor een driejarig veulen besteedt is 80 à 90 thalers, naardat het zich laat aanzien dat het paard voor de ligte of zware kavalerie geschikt zal worden; algemeen zijn de paarden van dit laatste wapen niet zeer groot; de gemiddelde prijs van een vierjarig paard wordt op 100 thalers gerekend, wanneer het uit het remonte-depôt naar het regiment overgaat. Deze jonge paarden worden nu bij de regimenten afzonderlijk behandeld onder den naam van remonte-paarden, en gedurende een volslagen jaar afgerigt onder de leiding van eenen officier, die daarmede bijzonder belast is; daarna treden zij in het eskadron. De diensttijd van het paard wordt op 7 jaren gerekend, namelijk van het 5e tot 12e jaar, zoodat als algemeene regel is aangenomen, dat een twaalfjarig paard verkocht wordt, en dus 's jaarlijks altijd het zevende gedeelte der kavallerie geremonteerd wordt. Van dezen regel wordt niet afgeweken, teneinde steeds plaats te houden om jonge paarden te kunnen afleveren uit de remonte-depôts, en hierdoor den paardenfokkers een zeker debiet van hunne veulens te waarborgen. Doordien deze twaalfjarige paarden zeer gezocht zijn en het geld tot aankoop van veulens ook in het land blijft, zoo is de geheele berekening minder kostbaar voor den staat, dan men bij de eerste inzage wel zoude gelooven. Aan al deze voorzorgen moet men het toeschrijven, dat men in de regimenten, zelfs onder de oudste paarden, slechts zelden gebreken aan de achterbeenen aantreft, iets dat toch zoo algemeen is bij de kavallerie, en zelfs opvallend bij andere duitsche mogendheden (1).

(1) Nimmer is mij dit zoo in het oog gevallen dan bij gelegenheid der revue van het 8e armee-korps der duitsche bondstroepen op den 20en September 1840 te Schwetzingen gehouden, alwaar ik de Würtembergsche kavalerie, aangevoerd door den Luitenant Generaal graaf von *Bismark*, zag defileren; de manschappen hadden eene goede houding, waren ook meester hunner paarden, doch men kon duidelijk bespeuren dat dit verkregen was ten koste van de achterhand.

(Het vervolg en slot hierna).

BIJLAGE VIII.

BEHOORENDE BIJ DEN MILITAIREN SPECTATOR, 11de DEEL, No. 8.

(*Maand Februarij* 1843).

LAATSTE BENOEMINGEN, OVERPLAATSINGEN EN VERANDERINGEN BIJ HET LEGER.

BENOEMD:

Bij het 5de reg. inf.: de 2de luit. op non-act. J. L. Gorré. Bij de Militaire Akademie: tot leeraar in de Oostersche talen en in de taal- en letterkunde van een der Europesche Staten, de heer J. J. de Hollander, doctor in de letteren en in de bespiegelende wijsbegeerte. Tot chef van het bureau der Topographie, afd. genie van het dep. van oorl.: de luit.-kol. Forstner van Dambenoy, chef van den staf van Z. K. H. den Prins van Oranje. Tot offic. van gez. der 1ste kl., tevens belast met de administratie der geneesmiddelen voor de dienst der Ned. etablissementen ter kuste van Guinea: de offic. van gez. der 2de kl. F. T. Bosman.

Verplaatsingen.

Bij het 9de reg. inf., bij het res.-bat: de 1ste luit.-adj. L. E. Tiesselinck, van het 1ste bat. van het 10de reg. inf. Bij het 10de reg. inf., bij het 1ste bat.: de 1ste luit.-adj. L. G. Smits, van het res.-bat. van het 9de reg. inf. Bij het 2de reg. zware drag.: de 2de luit. C. E. Fraser, van het 3de reg. ligte drag. Bij het 4de reg. ligte drag.: de 2de luit. J. W. A. Cremer, van het 2de reg. zware drag. De 2de luit. A. W. baron van Pallandt, van het reg. gren, bij het 7de reg. inf. Bij het reg. gren.: de 1ste luit. B. R. de Bruin, en de 1ste luit. zonder bezw. der schatkist, J. C. M. van Lynden van Sandenburg, beiden van het reg. jag.

Eervol ontslagen.

De 2de luit. W. A. J. Ninaber, van het 1ste reg. art. De 1ste luit. C. F. J. Bosch van Drakenstein, van het 4de reg. ligte drag., onder toek. van den rang van ritm. De 2de luit. J. P. de Man, van het 2de reg. inf. De 2de luit. J. W. G. Walewijn, van het 4de reg. inf. De 1ste luit. W. C. Völcker, van het reg. jag., onder toek. van den rang van kap. De 1ste luit. J. W. A. baron Collot d'Escury, van het reg. gren., onder toek. van den rang van kap.

Gepensioneerd.

De maj.-ing. op non-act. G. W. de Keth, met vergunning om de activiteits-uniform te blijven dragen. De maj. W. G. D. Goetz, van het 2de reg. inf., onder toekenning van den rang van luit.-kol., als zijnde benoemd tot militie-commissaris in het tweede ressort van Zuid-Holland, hoofdplaats Rotterdam. De maj. W. H. de Rouville, van het 10de reg. inf. De 1ste luit. G. W. van Winsheym, van het 10de reg. inf.

BIJLAGE VIII.